

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE CARİ AÇIĞIN
ASİMETRİK DAVRANIŞININ
REJİM DEĞİŞİM MODELİ İLE BELİRLENMESİ**

YAVUZ ÖZEK

Danışman Öğretim Üyesi

Doç. Dr. Tayfur BAYAT

Yüksek Lisans Tezi

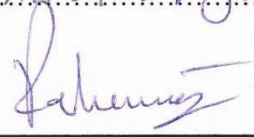
Malatya, 2014

KABUL VE ONAY**İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE**

Enstitümüz Yüksek Lisans Öğrencisi Yavuz ÖZEK tarafından Doç.Dr.Tayfur BAYAT danışmanlığında hazırlanan “Türkiye’de Cari Açığın Asimetrik Davranışının Rejim Değişim Modeli ile Belirlenmesi” başlıklı bu çalışma, Jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında başarılı olarak kabul edilmiştir.

Başkan:
Doç.Dr. Tayfur Bayat

Üye:
Doç. Dr. Ahmet UÇUK

Üye:
Yrd. Doç. Dr. Ayhan AYDIN

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ
Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Tayfur BAYAT danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “TÜRKİYE’DE CARİ AÇIĞIN ASİMETRİK DAVRANIŞININ REJİM DEĞİŞİM MODELİ İLE BELİRLENMESİ” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Tarih:

Ad Soyad:

İmza:

ÖNSÖZ

Ödemeler dengesi, bir ülkenin gerçekleştirdiği tüm ekonomik işlemlerin kayıt edildiği bir bilanço olarak tanımlanmaktadır. Ödemeler dengesi bilançosu incelendiğinde bir ülkenin üretim, verimlilik, teknoloji düzeyi ve rekabet gücü gibi ekonomik durumunu belirleyen temel göstergeler hakkında çok önemli bilgiler elde edilmektedir. Ekonomilerin hızla bütünleşip küreselleşmenin yaşandığı dünyada, ülkelerin ekonomik faaliyetlerinin incelenmesi açısından ödemeler dengesi büyük önem taşımaktadır.

Ödemeler dengesi bilançosunun en önemli hesaplarından biri olan cari işlemler hesabı son zamanlarda en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Cari işlemler açığı Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunlarından biridir. Bu çalışmada Türkiye'de cari işlemler açığının asimetrik davranışının ekonometrik analizi yapılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması aşamasında değerli bilgilerini ve zamanını benden esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Tayfur BAYAT'a bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım Doç. Dr. Burcu ÖZCAN'a teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

ÖZEK Yavuz, “Türkiye’de Cari Açığın Asimetrik Davranışının Rejim Değişim Modeli ile Belirlenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2014

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunlarından biri olan cari işlemler açığı üzerine birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma da Ocak 1987-Nisan 2012 dönemi verileri baz alınarak Türkiye’de cari açığın asimetrik davranışını ortaya koymak amacıyla rejim değişim modeli kullanılarak belirlenmesi üzerine odaklanmıştır. Bu kapsamda Augmented (Genişletilmiş) Dickey-Fuller (1979, 1981 ADF) Birim Kök Testi ve Markov rejim değişim modeli uygulanmıştır. Bulgular Türkiye’de cari işlemler açığının 1994, 2001 ve 2008-2009 arası dönemde daralma rejimi gösterdiğini diğer yıllarda ise genişleme rejiminde bulunduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Cari İşlemler Açığı, Birim Kök Testi, Markov Rejim Değişim Modeli

ABSTRACT

ÖZEK Yavuz, "Turkey's Current Account Deficit Regime Change Models with Asymmetric Determination of Behavior", Master Thesis, Malatya, 2014

Developing countries such as Turkey, which is one of the most important problems there are many studies on the current account balance. In this study, data for the period January 1987-April 2012 on the basis of the current account deficit in Turkey to reveal the asymmetric behavior using a model of regime change have focused on the determination. In this context, the Augmented (Extended) Dickey-Fuller (1979, 1981 ADF) Unit Root Test and Markov model was applied regime change. Results contraction regime of Turkey in the period from 2008 to 2009 in 1994.2001 and in other years shows that in an extensional tectonic regime.

Key Words: Current Account Deficit, Unit Root Test, Markov Regime Change Model

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
KABUL VE ONAY.....	i
ONURSÖZÜ.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TABLOLAR LİSTESİ.....	ix
ŞEKİL LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÖDEMELER BİLANÇOSU VE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI İLE İLGİLİ TEORİK YAKLAŞIMLAR

1.1. Ödemeler Bilançosu ve Tanımı	3
1.1.1. Ödemeler Bilançosunu Oluşturan Ana Hesap Grupları.....	4
1.1.1.1. Cari İşlemler Hesabı.....	5
1.1.1.1.1. Dış Ticaret Hesabı (Mal Ticareti).....	6
1.1.1.1.2. Görünmeyen İşlemler Hesabı (Hizmet Ticareti).....	7
1.1.1.2. Sermaye ve Finans Hesabı.....	9
1.1.1.2.1. Doğrudan Yatırımlar Hesabı.....	9
1.1.1.2.2. Portföy Yatırımlar Hesabı.....	10
1.1.1.2.3. Diğer Yatırımlar Hesabı.....	11
1.1.1.3. Resmi Rezervler Hesabı.....	11

1.1.1.4. Net Hata ve Noksan Hesabı.....	12
1.2. Cari işlemler Açığı ile ilgili Teorik Yaklaşımlar	13
1.2.1. Esneklikler Yaklaşımı.....	13
1.2.2. Toplam Harcamalar Yaklaşımı.....	15
1.2.3. Mundell – Fleming Modeli	16
1.2.4. Dönemlerarası Yaklaşım	17
1.3. Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE’DE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI SORUNU VE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI İLE İLGİLİ LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorunu.....	21
2.2. Türkiye’de Cari İşlemler Dengesizliğinin Oluşmasının Nedenleri.....	22
2.3. Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Açığı ile Mücadelede Yapılması Gerekenler.....	31
2.4. Cari İşlemler Açığı ile İlgili Literatür Taraması.....	34
2.4.1. Türkiye Uygulamaları.....	34
2.4.2. Diğer Ülke Uygulamaları.....	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ ANALİZİNDE KULLANILACAK ZAMAN SERİSİ TESTLERİNİN METODOLOJİSİ

3.1. Augmented (Genişletilmiş) Dickey-Fuller (1979, 1981 ADF) Birim Kök Testi.....	48
3.2. Markov Rejim Değişim Modelleri.....	51

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**4.CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ REJİM DEĞİŞİMİNE YÖNELİK UYGULAMA**

4.1. Veri ve Ampirik Sonuçlar.....	55
4.2. Veri Setine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler.....	56
4.2. ADF Birim Kök Testi Uygulaması.....	56
SONUÇ	61
KAYNAKÇA	63

TABLolar LİSTESİ**Sayfa No**

Tablo 2.1: 2013 Yılında Dünyada En Fazla Cari İşlemler Açığı Veren 10 Ülke.....	27
Tablo 2.2: Türkiye’de Cari İşlemler Açığı ve Enerji İthalatının Gelişimi.....	30
Tablo 4.1: CA/GDP Değişkenine ait Tanımlayıcı İstatistikler.....	56
Tablo 4.2: ADF Birim Kök Testi Sonuçları.....	57
Tablo 4.3: Rejim Sayısının Belirlenmesi ve Test İstatistikleri.....	57
Tablo 4.4: Rejim Geçiş Olasılıkları Matrisi.....	58

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No

Şekil 2.1: Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyar Dolar).....	26
Şekil 2.2: Türkiye'nin Enerji İthalatı (Milyar Dolar).....	29
Şekil 4.1: Cari İşlemler Açığının Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya Oranı.....	55
Şekil 4.2: MS(2)-AR(1) Modeline Göre Yumuşatılmış ve Filtrelenmiş Rejim Olasılıkları.....	58
Şekil 4.3: Olası Muhtemel Rejim Geçişleri.....	60

KISALTMALAR

ADF	: Augmented Dickey-Fuller (Genişletilmiş Dickey-Fuller)
EKK	: En Küçük Kareler
FEM	: sabit etkiler modeli
GDP	: Grossdomestic product (Gayrisafi Yurtiçi Hasıla)
GMM	: Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
GSYH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
MS-VAR	: Markov Rejim Değişim Modeli
OECD	: Organisation for Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
TEFE	: Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
VAR	: Vector Autoregression (Vektör Otoregresyon)
VECM	: Vector Error Correction Model (Vektör Hata Düzeltme Modeli)

GİRİŞ

Bir ülkenin ekonomisi hakkında bilgi veren en önemli makroekonomik göstergelerden biri olan cari denge, mal ithalatı ve mal ihracatı ile hizmet ithalatı ve hizmet ihracatı arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır. Tasarruflarla yatırımlar arasındaki fark olarak da tanımlanabilir. Bir ülkenin cari açık veriyor olması tasarruflarının yatırımlarını karşılamadığı anlamına gelmektedir. Genellikle gelişmekte olan ülkelerde sık görülen cari işlemler açığı sorunu aynı zamanda kriz uyarıcısı olarak da nitelendirilmektedir.

Cari işlemler açığı Türkiye ekonomisini uzun yıllardır etkileyen ve 1980’li yıllardan günümüze kadar kriz dönemleri haricinde sürekli artış eğilimi gösteren bir seyir izlemektedir. Ekonomik büyüme ile cari açık arasındaki ilişki bu durumun en önemli nedenlerinden biridir. Ekonomik büyümenin yaratmış olduğu ithalat ihtiyacı cari işlemler açığını beraberinde getirmektedir. Türkiye’nin enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü ithalat yoluyla temin etmesi ve sanayi üretiminde ithal edilen girdilere duyulan ihtiyacın fazlalığı cari işlemler açığını arttırıcı etkide bulunmaktadır. Sanayi üretiminin ithal edilen girdilerle yapılıyor olması ithalatla ihracatın birbirine bağımlı olduğunu göstermektedir. Bu durum ise Türkiye’nin büyüme stratejisini değiştirmedikçe cari açık sorununun devam edeceğini göstermektedir.

Cari işlemler açığı birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için sorun arz etmektedir. Bu dengesizlik bazı ülkelerde fazla, bazı ülkelerde ise açık olarak ortaya çıkmaktadır. Son yıllarda Türkiye ekonomisi, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile beraber hızlı bir dışa açılım gerçekleştirirken cari işlemler açığı genişleyerek ekonomik yapıyı olumsuz bir şekilde etkilemektedir. 1994 ve 2001 krizleri bu dengesizliğin bir ürünü olarak görülmektedir.

Bu tez çalışmasının amacı; Türkiye’de cari açığın asimetrik davranışını Ocak 1987-Nisan 2012 dönemi için cari açığın gayri safi yurtiçi hasılaya oranı değişkenini kullanarak belirlemektir. Çalışmanın birinci bölümünde; ödemeler bilançosu ve cari işlemler açığıyla ilgili teorik yaklaşımlar yer almaktadır. İkinci bölümde; Türkiye’de

cari açık sorunu ve cari işlemler dengesi ile diğer ekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin incelendiği literatür çalışması; Üçüncü bölümde; cari işlemler açığının asimetrik davranışının analizinde yer alan testlerin ekonometrik metodolojisi; dördüncü bölümde ise; cari işlemler açığının asimetrik davranışının test edilmesine yönelik ampirik sonuçlar yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÖDEMELER BİLÂNÇOSU VE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI İLE İLGİLİ TEORİK YAKLAŞIMLAR

1.1. Ödemeler Bilançosu ve Tanımı

Bir ekonominin diğer ekonomilerle olan iktisadi ilişkileri ödemeler bilançosu olarak bilinen bir bilanço içine kaydedilmektedir. Ödemeler bilançosu, bir ülkenin döviz arttırıcı ve döviz azaltıcı faaliyetlerini yıllık olarak göstermektedir. Ödemeler dengesi bilançosu cari işlemler hesabı, sermaye hareketleri hesabı, resmi rezervler hesabı ve net hata ve noksan hesabı bölümlerinden oluşmaktadır (Bektaş, 2007:3).

Ödemeler bilançosu geniş anlamıyla bir ekonomideki yerleşik kişilerle (Merkezi hükümet, parasal otorite, bankalar, gerçek ve tüzel kişiler), başka ekonomilerdeki yerleşik kişilerin belli bir dönemde yapmış oldukları ekonomik faaliyetlerin sistematik kayıtlarını göstermek amacıyla hazırlanan istatistiki bir rapordur. Rapor sayesinde, ülkenin toplam dış borç ve varlıklarındaki değişimler gözlenerek, diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkiler görülür (TCMB, 2005:1).

Ödemeler dengesi tanımında 2 temel kavram bulunmaktadır. Bunlar, ekonomi ve yerleşikliklerdir. Ekonomi sözcüğü bir hükümet tarafından idare edilen coğrafi bölgeyi ifade ederken, yerleşikler ise bir ekonomide bir yıldan fazla süre ile devamlı ve düzenli olarak ikamet eden, o ekonomi içerisinde faaliyette olan kurum ve kişiler ifade edilmektedir (TCMB, 2009:1).

Ödemeler bilançosunun oluşturulurken uygulanan temel ilke, kaydedilen her işlemin eşit değerinde olan iki kayıtla gösterilmesidir. Bu kayıtlardan biri alacak kaydı olup pozitif işaretlidir, diğer kayıt ise borç kaydı olup negatif işaret alır. Böylece, esas itibariyle, pozitif işaretli bütün kayıtların toplamı negatif işaretli bütün kayıtların toplamına eşittir ve rapordaki bütün kayıtların net bakiyesi sıfırdır (TCMB, 2013:4).

Ödemeler bilançosu veya dengesi, bir ülkenin mal, hizmet, sermaye akımları gibi dış ekonomik ve mali işlemlerini gösteren rapordur. Bilanço, bir ülkenin dış ekonomilerden elde ettiği gelirler ile dışarıya yaptığı ödemeler arasındaki dengeyi ortaya koyar. Bir ülkenin ödemeler bilançosundaki denge ya da dengesizlik, o

ülkenin uluslararası ödeme gücündeki iyileşme ya da bozulmaları yansıtır. Dolayısıyla ödemeler bilançosu o ülkenin uluslararası alandaki ekonomik ve mali itibarının bir göstergesi olarak yorumlanır. Dış ödemeler dengesi, uygulanan ekonomik ve mali politikaların bir sonucu olduğundan hükümetlerin uygulamış oldukları ekonomik politikaların başarısının bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir (Seyidoğlu, 2000:42)

1.1.1. Ödemeler Bilançosunu Oluşturan Ana Hesap Grupları

Ödemeler bilançosu belirli bir dönemdeki ekonomik işlemlerde meydana gelen değişimi ifade eder. Örneğin ödemeler bilançosunda belli bir yıl için verilen ihracat kalemi tutarı, sadece o yılın ihracat tutarı artışını veya azalışını gösterir. Ülkenin yapmış olduğu toplam ihracat rakamını göstermez. Yani ödemeler bilançosundaki kalemler stok değil akım değişkenlerdir (Eğilmez, 2006).

Ödemeler bilançosunun kolayca anlaşılabilir ve yorumlanabilir bir araç olarak kullanılabilmesi için, ülkenin dış dünya ile yaptığı borçlu ve alacaklı işlemler ortak özelliklerine dayanarak belirli hesap gruplarına kaydedilirler (Seyidoğlu, 2007:317).

Ödemeler bilançosu dört ana hesaptan meydana gelmektedir. Bunlar mal ve hizmet hareketlerinin kaydedildiği cari işlemler hesabı, sermaye hareketlerinin kaydedildiği sermaye (hareketleri) hesabı, merkez bankasının döviz piyasalarına yaptığı müdahaleler sonrası ülkenin uluslararası resmi rezervlerinde ortaya çıkan hareketlerin izlendiği resmi rezervler hesabı ve nereden geldiği veya nereye gittiği tam olarak bilinmeyen miktarları gösteren net hata ve noksan hesabıdır.

1.1.1.1. Cari İşlemler Hesabı

Cari işlemler hesabı, belirli bir dönem içinde, ülkeler arasında gerçekleşen ekonomik ve mali ilişkilerin muhasebeleştirildiği ödemeler bilançosunun birinci ve en önemli hesap gurubunu oluşturur. Cari işlemler hesabında ülkenin mal ve hizmet ticareti ile transfer ödemeleri kaydedilir. Ayrıca yabancı sermaye yatırımlarından elde edilen kazançlar, yurtdışı işçi gelirleri, lisans bedelleri, komisyonlar, kiralar ve karşılıksız transferler de bu hesap grubunda yer alır (Peker ve Hotunluoğlu, 2009:222).

Cari işlemler açığı ödemeler bilançosu kayıtlarından elde edilen net mal ve hizmet ihracatı ile karşılıksız transferler dengesinin toplamından meydana gelmektedir. Mal ticaretinden kaynaklanan net ihracata transit ticaret gelirleri, navlun, sigorta ve taşımacılık gibi ticaretin gerçekleşmesini temin edici çeşitli hizmet gelirleri de dahil edilmektedir. Hizmetler dengesinde ise ülkenin turizm gelir ve harcamaları, yabancı yatırım gelirleri ve ülkenin dış borçluluk konumuna bağlı olarak dış borç faiz ödemeleri veya gelirleri dahil edilmektedir.

Cari işlemler açığının elde edilmesindeki ikinci yöntem ise milli gelir hesaplarının kullanılmasıdır. Bu yöntemle milli gelir hesapları, cari işlemler dengesi ve sermaye akımları arasındaki etkileşimi gösterebilmektedir. Gayri safi milli hasıla GSMH, özel tüketim harcamaları (C) , özel yatırım harcamaları (I), hükümetin cari harcamaları (G) ve net mal ve hizmet ihracatı ile net faktör gelirlerinin (X-M) toplamından oluşmaktadır.

$$GSMH = C + I + G + X - M \quad (1.1)$$

Milli gelir hesaplarındaki ikinci temel eşitlik, elde edilen gelirin ne yapabileceğine yönelik ilişkiyi belirlemektedir. Milli gelir harcanabilir (C), tasarruf edilebilir (S), vergi olarak hükümete aktarılabilir (T) ya da yurt dışına transfer edilebilir. (Tr)

$$GSMH = C + S + T + Tr \quad (1.2)$$

GSMH için oluşturulan iki denklem birbirine eşitlenip, gerekli sadeleştirmeler yapıldığında şu denkleme ulaşılır;

$$X - M - Tr = (S - I) + (T - G) \quad (1.3)$$

Sadeleştirme neticesinde ulaştığımız 3 numaralı eşitliğin sol tarafı cari işlemler açığını vermektedir. Cari işlemler açığı, özel tasarruflar ile özel yatırımların farkının, kamu harcamaları ile vergi gelirleri arasındaki farkla toplamından oluşmaktadır. Cari işlemler açığı ile net sermaye akımları arasındaki ilişki ortaya koymak istendiğinde ise tasarruf edilen her lira yurt içinde fiziki yatırım yapmak, hükümetin bütçe açığını finanse etmek için çıkardığı borç senetlerini satın almak ya da yurt dışında herhangi bir varlık satın almak (FA) suretiyle kullanılabilir.

$$S = I + (G - T) + FA \quad (1.4)$$

Yukarıdaki eşitlikte gerekli sadeleştirmeler yapıldığında, yeni eşitlik aşağıdaki gibi olacaktır;

$$FA = (S - I) + (T - G) = X - M - Tr \quad (1.5)$$

İfade edilen eşitlik, yurt içi yatırımları finanse edebileceğinden daha yüksek miktarda tasarruf eden ve bu farktan daha düşük miktarda bütçe açığı bulunan bir ülkenin yabancı varlık stokunu artıracak şekilde açıklanabilir. Bu durum yurt dışına sermaye çıkışı olarak da ifade edilebilir. Aynı zamanda bu eşitlikten yurt dışına sermaye çıkışının cari işlemler fazlası ile mümkün olabileceğidir (Ağaslan, 2008:5,6).

1.1.1.1.1. Dış Ticaret Hesabı (Mal Ticareti)

Dış ticaret hesabı mal ithalatını ve ihracatını kapsamaktadır. Mal ticareti yerine bazen görünür ticaret deyimi de kullanılır. Mal ithalatı ve ihracatı geleneksel olarak çoğu ülkenin uluslararası ekonomik işlemleri içinde en büyük yeri tutar. Ayrıca mal ticareti reel ekonomideki gelişmelerin en somut göstergesidir. Çünkü ulusal ekonomide üretim, teknoloji, verimlilik gibi alanlarda gerçekleşen uzun dönemli gelişmelerin bir sonucu olarak düşünebilir (Seyidoğlu, 2007:317).

Dış ticaret dengesi en geniş anlamıyla yurtdışından alınan mal ve hizmetlerin ülkeye getirilene kadar üstlenilen maliyeti ile yurtdışına satılan mallardan elde edilen gelirlerin arasındaki farktır. Türkiye de dış ticaret rakamları Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yayınlanır (Eğilmez ve Kumcu, 2004:242).

Dış ticaret akımları; Özel ticaret sistemi ve Genel ticaret sistemi çerçevesinde belirlenmekte olup ülkelere göre değişme gösterebilmektedir. Özel ticaret sistemi gümrüklerden giriş çıkış yapan malları kapsamaktadır. Oysa genel ticaret sistemi milli sınırlara giren ya da sınırlardan çıkan mallar kavramına dayanmaktadır.

Ülkeye başlıca döviz kazandıran işlem olan mal ihracatı dış ticaret hesabının aktif kısmına kaydedilir. Türkiye’de hem Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) istatistiklerinde, hem de ödemeler bilançosu kayıtlarında ihracat, sigorta ve navlun bedellerinden hariç olarak (FOB değeri ile) izlenir. Ayrıca halk arasında “Bavul Ticareti” olarak bilinen ve asıl olarak gümrüklerde kayda alınmayan mal ihraçları da ödemeler bilançosunda yer almaktadır (TCMB, 2005:3).

Toplam ihracat ile toplam ithalat arasındaki farka dış ticaret bilançosu denir. Söz konusu rakam, eğer, pozitif işaretli ise dış ticaret fazlası, negatif ise dış ticaret açığı söz konusudur. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse; ödemeler bilançosu ülkenin tüm uluslararası gelir ve giderlerini gösterirken, dış ticaret bilançosu yalnızca mal ithal ve ihracatını kapsar (Seyidoğlu, 2007:62).

1.1.1.1.2 Görünmeyen İşlemler Hesabı (Hizmet Ticareti)

Cari işlemler dengesinin ikinci kısmı görünmeyen işlemler dengesidir. Görünmeyen işlemler yurtiçinde yerleşiklerle yurtdışında yerleşik ekonomik birimler arasındaki ihracat ve ithalat dışındaki işlemleri kapsar. Görünmeyen işlemler dengesini oluşturan kalemler üç ana kategoride sınıflandırılmaktadır. Hizmetler, yatırım gelirleri ve transferler (Telatar, 2007:4)

Hizmetler dengesi kalemine, hizmet ihracı ve ithaline ilişkin gelir ve gider akımları kaydedilmektedir. Bu kalem altında taşımacılık, turizm, inşaat hizmetleri, sigorta hizmetleri, finansal hizmetler, diğer ticari hizmetler, resmi hizmetler ve diğer hizmetler yer almaktadır (TCMB, 2009:3).

Hizmet ithal ve ihracına görünmez ticaret de denir. Bu tarz işlemler cari işlemler hesabının görünmeyen kalemler hesabında izlenir (Koşan, 2009:9).

Görünmeyenler hesabında yer alan hizmet çeşitleri teknoloji içeriklerine göre alt başlıklara ayrılabilir. Buna göre hizmetler, “bilgiye dayalı” ve “geleneksel” hizmet sektörleri olmak üzere ikili bir kategoride değerlendirilmektedir. Bilgiye dayalı hizmet sektörleri arasında; Bankacılık, Sigortacılık, Bilgi Teknolojisi, Danışmanlık, Müteahhitlik ve Teknik Hizmetler, Reklamcılık ve Dağıtım, Sağlık, Eğitim, Kamu Hizmetleri vb. yer almaktadır. Geleneksel hizmet sektörleri arasında yer alan faaliyetler ise Ticaret, Turizm, Taşımacılık, Sosyal Hizmetler ve benzerleridir (Ekinci, 2004:2).

Gelir dengesi, Türkiye’de çalışmakta olan yabancıların elde ettikleri ücretler, doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımlardan elde edilen gelir ve ödenen tutarları kapsamaktadır (TCMB, 2009:3).

Doğrudan yatırımlar hisse gelirleri, kar payları, yabancı sermaye yatırımlarının kazançları, sermaye kazançları ve şirketler arası diğer yatırımlardan oluşan gelir ve giderleri kapsamaktadır. Portföy yatırımları ise hisse senedi gelirleri, tahvil ve benzeri borç enstrümanlarının gelir ve giderleri olan faiz gelir ve giderlerini kapsamaktadır (TCMB,2007:5).

Cari transferler, ekonomiye mal, hizmet ya da para girişi gerçekleştiği halde bu girişler karşılığında kaynak transferi yapılmayan işlemleri içeren kalemdir (TCMB, 2009:3). Ülkeler arasında bağış ve hibe şeklinde yapılan işlemler bu gruba girer. Karşılığında hiçbir ödemede bulunmak gerekmediği için, bu tür işlemlere tek yanlı veya karşılıksız transferler denmiştir (Seyidoğlu, 2007:317).

Cari transferler ülkelerarası hibeler, yurt dışında yerleşik vatandaşlarımızın bedelli askerlik için ödediği tutarın izlendiği genel hükümet kalemi ile yurt dışında yerleşik vatandaşlarımız tarafından Türkiye’deki bankalar aracılığıyla yakınlarına havale olarak gönderilen Türk parası karşılığı alış yapılan işçi gelirleri ve diğer transferler kaleminden oluşmaktadır (TCMB, 2009:3).

1.1.1.2. Sermaye ve Finans Hesabı

Bu kalem Sermaye Hesapları ve Finans Hesapları olarak iki gruba ayrılmaktadır. Sermaye Hesabı; Sermaye transferleri (borcun bağışlanması, göçmen transferleri gibi) ve Üretilmeyen, finansal olmayan varlıklar (kara parçası gibi üretilmeyen varlıkların alım/satımı ile patent yayımlama hakkı gibi maddi olmayan varlıklar) olarak sınıflandırılmaktadır.

Ödemeler Bilânçosu açısından, yurt dışından ülkeye sermaye girişi bir alacak işlemi, ülkeden sermaye çıkışı da bir borç işlemidir. Dikkat edilirse bu özellik mal ve hizmet akımlarındaki durumun tersidir. Bununla birlikte, her iki işlem grubunun dayandığı düşünce birbirinden farklı değildir. Gerek mal ve hizmet ihracı, gerekse yabancı sermaye girişi ülkeye döviz kazandırmakta ya da dış dünya üzerinde bir alacak hakkı doğurmaktadır. Bunun tersine, mal ithali ve sermaye ihracı da ülkeden döviz çıkışına ya da yabancılara karşı borçlanılmasına yol açmaktadır (Seyidoğlu, 2001:406).

Sermaye hesabı, cari dengenin finansmanını sağlayan bölümdür. Eğer cari denge açık veriyorsa sermaye hesabı bunu dengelemek üzere fazla verir, eğer cari denge fazla veriyorsa sermaye hesabı eksi sonuç verir. Bir başka ifadeyle eğer ekonomi cari açık veriyorsa bunu kapatmasının yolu dışarıdan sermaye girişi sağlamaktır (Eğilmez, 2006).

Sermaye hesabı üç alt kalemden meydana gelir: Doğrudan yabancı sermaye yatırımları hesabı, portföy yatırımları hesabı ve diğer yatırımlar hesabı.

1.1.1.2.1. Doğrudan Yatırımlar Hesabı

Doğrudan yatırımlar yurt dışında yerleşik ekonomik birimlerin Türkiye’de yaptıkları sabit sermaye yatırımları ile yurt içinde yerleşik ekonomik birimlerin yurtdışında yaptıkları sermaye yatırımlarının netleştirilmiş farkıdır (Eğilmez ve Kumcu, 2004:246).

Doğrudan yatırım kalemi, yabancı sermayenin yapıldığı ülke ve yabancı sermayeyi getiren ülke ayrımında, Sermaye, Karın Sermayeye Katılımı ve Diğer Sermaye olarak sınıflandırılmaktadır.

—Sermaye: Doğrudan yatırımcının ana merkezinin bulunduğu ülke dışındaki ülkelerde yeni bir şirket kurulması, mevcut şirketlere iştirak edilmesi için getirdiği sermayeyi,

— Karın Sermayeye Katılımı: Doğrudan yatırımlardan elde edilen kazançların dağıtılmaksızın sermayeye ilave edilmesini,

—Diğer Sermaye: Ana şirket ile yatırım yapılan şirket arasındaki borçlanmadan doğan yatırımları ifade etmektedir (TCMB, 2007).

1.1.1.2.2. Portföy Yatırımlar Hesabı

Kısaca menkul değerlere yapılan yatırımlar olarak tanımlanan portföy yatırımları, genellikle hükümet tahvilleri ya da özel kuruluşların bono ve tahvilleri ile hisse senedi satın alınması şeklinde gerçekleşir. Ayrıca, para piyasası araçları ile finansal türevleri içermektedir.

Doğrudan yatırım ile portföy yatırımları arasında bazı önemli farklılıklar vardır. En önemli fark, yabancı ülkede yapılan yatırımın yönetimi ve denetimi konusudur. Doğrudan yatırım durumunda, şirket yönetimi ve denetiminde etkili olunmaktadır. Oysa, portföy yatırımlarında yerleşik şirket üzerinde yönetim hakkı veya denetim söz konusu değildir; bu yolla yerleşik şirket uluslararası piyasalardan kaynak sağlamış olur. İkinci önemli fark, doğrudan yatırımlarda yatırımcının yatırım sermayesinin yanı sıra üretim teknolojisi ve işletmecilik bilgisini de beraberinde getirebilmesi, portföy yatırımlarında ise yabancı yatırımcının sermayeden başka bir katkıda bulunmamasıdır (TCMB, 2007).

1.1.1.2.3. Diğer Yatırımlar Hesabı

Diğer yatırımlar, doğrudan yatırım, portföy yatırımları ve rezervler dışında kalan diğer tüm sermaye hareketleri ile ilgili işlemleri kapsamaktadır.

Diğer uzun vadeli sermaye hareketleri kalemi portföy yatırımları içinde takip edilmeyen ve vadesi bir yıldan fazla yurt içi borçlanmaları, borç ödemelerini ve borç vermeleri içerir. Tanım gereği bu kalemdeki borç şekli sermaye piyasası araçlarıyla olan borçlanmalarla değildir. Genellikle banka borçlanmaları ve sendikasyonlar bu kaleme takip edilir (Koşan, 2009:12).

1.1.1.3. Resmi Rezervler Hesabı

Resmi rezervler hesabı, ülkenin parasal yetkilisi tarafından ülke ödemelerinin kontrolü ve ödemelerde ortaya çıkan dengesizliklerin dolaylı olarak döviz kurlarına müdahale yolu ile düzenlenmesine yönelik olarak kullanıma hazır olan dış varlıklardır. Rezerv tanımı, merkezi otoritenin doğrudan ve etkili kontrol kavramını içermektedir. Ayrıca, yurtdışından borçlanmada teminat, güven sağlayıcı unsur; yurtiçinde ise bazı gereksinimlerde yeterlilik ölçüsü olması da rezerv tutulmasına neden olmaktadır. Rezerv varlıklar, Parasal Altın, Özel Çekme Hakkı (SDR), Fon Nezdinde ki Rezerv Pozisyonu Döviz Rezervleri, Diğer Alacak Hakları başlıklarında sınıflandırılmaktadır.

— Parasal Altın Rezervleri: Ülkenin parasal yetkilisinin elinde tuttuğu parasal altın rezervleridir.

— SDR: IMF tarafından yaratılan ve üye ülkelerin kotaları çerçevesinde üye ülkelere rezerv sağlamak amacıyla tahsis edilen bir uluslararası rezerv şeklidir.

— IMF Nezdinde ki Rezerv Pozisyonu: Üye ülkelerin IMF'deki rezerv pozisyonları, üye ülkelerin kredi dilimlerinden satın alışlarının toplamı olup, üye ülkeye her an ödenebilen tutarlardır. IMF'den satın alınan tutarlar, döviz rezervlerinde artış, rezerv pozisyonunda azalışı göstermektedir.

— Döviz Rezervleri: Döviz rezervleri, parasal otoritenin elinde tuttuğu ödemelerde hemen kullanılabilir yabancı paralar, menkul kıymetler ile yurtdışında geçerli çek, poliçe, senet ve benzeri ödeme araçlarından oluşmaktadır.

— Diğer Alacak Hakları: Rezerv varlıklar içerisinde yukarıda sınıflananlar dışında kalan diğer rezerv varlıklarıdır. Örneğin, bankaların elinde tuttuğu rezerv varlıkların parasal yetkilinin kontrolüne girmesi durumunda bu başlıkta kaydedilir (TCMB, 2007).

1.1.1.4. Net Hata ve Noksan Hesabı

Ödemeler dengesinde bir de net hata ve noksan hesabı vardır. Kökeni ve amacı bilinmeyen döviz gelir ve giderleri burada birikir. Teorik olarak, uzun dönemde sıfırlanması gerekir. Ancak, bazen sistematik hata oluşur ve sıfırlanmaz. Böyle durumlarda cari işlemler açığı ekonominin döviz gelir ve giderlerini doğru yansıtmaz. Hesaba mutlaka net hata noksan kaleminin de eklenmesi gerekir (Akat, 2004:6).

Ödemeler dengesi her işlemin iki ayrı işaretle (alacak ve borç kaydı) kaydedildiği bir muhasebe sistemidir. Her işlem, mahiyeti itibariyle ilgili kaleme kaydedilirken, karşı kaydının da bir başka kalemde yer alması, başka bir deyişle, her işlemin eşit değerde alacak ve borç kayıtlarıyla kaydedilmesi gerekir. Böylece “Cari İşlemler Hesabı’nın her zaman “Sermaye ve Finans Hesapları” kalemine mutlak değer olarak eşit olması gerekmektedir (TCBM, 2013:11).

Ancak, uygulamada; bu teorik sonuca ulaşmak her zaman mümkün olmamaktadır. Verilerin değişik kaynaklardan elde edilmesi, değerlendirme, ölçme ve kayıt zamanı farklılıkları yaratmakta; sonuç itibariyle oluşan farklar NHN kalemine “kalıntı” şeklinde yansımaktadır.

Bazen ödemeler dengesine ilişkin hata ve eksiklikler kendi kendini giderici bir nitelik taşıyabilir. Dolayısıyla ödemeler dengesinin borçlu kısmının toplamının alacaklı kısmının toplamına eşit olması, her zaman ödemeler dengesine ilişkin istatistiklerin tam ve eksiksiz olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Bununla birlikte NHN kaleminin yüksek tutarlara ulaşması, ödemeler dengesi istatistiklerine ilişkin

bilgilerin toplanmasında önemli sorunların olduğunu işaret etmektedir. NHN kaleminin ihracat ve ithalat kalemleri toplamının % 5'ini aşması, ödemeler dengesinin hazırlanmasında kullanılan bilgilerde ciddi eksiklik ve hataların bulunduğu bir göstergesi olarak yorumlanmakta ve böyle bir durumda konuyla ilgili ayrıntılı araştırmaların yapılması gerekmektedir.

Örneğin dış ticarete ilişkin mal hareketlerinin gümrük kayıtlarından elde edilmesine karşın ödemelerin banka kayıtlarından alınması, işlemlerin karşılıklı kayıtlarının aynı değerle kaydedilmesini zorlaştırmaktadır. Gümrük kayıtlarında fatura değerine göre 100 birim olarak görülen ihracat mal bedelinin, ihracatçının yurtiçinde yerleşik bankadaki hesabına 70 birim olarak gelmesi, kalan 30 birim tutarındaki kısmının ise yurtdışındaki bir banka nezdinde ki hesabında kalması halinde, bankalar sisteminden alınan veriler içerisinde görülmeyen 30 birimlik tutar NHN kalemine yansımaktadır. Bu şekilde oluşan NHN ancak 30 birimlik tutarın da yurda getirilmesi halinde daha sonraki bir dönemde giderilmektedir. NHN kaleminin varlığına neden olabilecek bir diğer örnek turizm gelir ve giderlerinin hesaplanabilmesi için yürütülen anket çalışmaları olabilmektedir. Anket sonucundan hesaplanan 100 birimlik turizm gelir veya gideri, banka varlıklarında 100 birimlik artış veya azalış olarak yansımamışsa aradaki fark NHN kaleminde görülecektir (Karluk, 2003:452).

1.2. Cari İşlemler Açığıyla İlgili Teorik Yaklaşımlar

Cari işlemler açığını açıklamaya yönelik çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde bu teorilerden Esneklikler Yaklaşımı, Toplam Harcama Yaklaşımı, Dönemlerarası Yaklaşım ve Mundell -Fleming Modeli açıklanacaktır.

1.2.1. Esneklikler Yaklaşımı

Esneklikler yaklaşımı, cari işlemler açığının başlıca alt kalemlerinden dış ticaret dengesi üzerinde odaklanmakta olup, göreceli uluslararası fiyatların cari dengeyi belirleyen en temel açıklayıcı değişken olduğunu varsaymaktadır. Yaklaşım, olası bir devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisini analiz eder (Erkılıç, 2006:17).

İkinci Dünya Savaşının hemen sonrasındaki dönemde ortaya çıkan esneklikler yaklaşımı geliştirmekte olan ülkelerde de politikalara yönelik tartışmaların önünü açmıştır. 1970'lerin ortasına kadar süren politika tartışmaları “esneklik karamsarlığı” olarak adlandırılan görüş etrafında gelişmiştir. Bu kapsamdaki tartışmalar devalüasyonların ülkenin dış ticaret ve cari işlemler hesabını ne ölçüde iyileştirebileceğini sorgulamaktaydı. Kimi çalışmalarda devalüasyonların, söz konusu esnekliklerinin gerçekten küçük olmasına karşın, örneklem kapsamındaki ülkelerde dış ticaret ve cari işlemler dengelerini iyileştirmede başarılı olduğunu ileri sürmüştür (Bayrak, 2011:17).

Devalüasyon, ulusal paranın yabancı para birimleri karşısındaki değerini isteyerek ve belli bir amaca yönelik olarak düşürülmesidir. Devalüasyonun dış denge üzerindeki olumlu etkileri ihracat gelirlerini arttırıp, ithalat giderlerinin azaltılması şeklinde ortaya çıkar. Devalüasyonun dış ticaret dengesine iyileştirici bir etki yapması ise Marshall-Lerner koşuluna bağlıdır. Devalüasyon ödemeler bilânçosuna üç tür etkide bulunur. İlki, ithal malların fiyatlarındaki yükselme nedeniyle bu malların miktarındaki azalma, ikincisi, ihraç mallarının fiyatlarındaki azalış nedeniyle ihraç miktarındaki artış, üçüncüsü ise belli bir ihracat miktarının devalüasyondan sonra daha az döviz geliri sağlamasıdır. Bu üç etkinin net sonucu ihracat ve ithalat esnekliklerine bağlıdır. Eğer esneklikler toplamı birden büyük ise etki pozitif olacaktır. Bu koşul, Marshall -Lerner koşulu olarak bilinmektedir (Yıldırım ve Özer, 2006:332).

Esneklikler yaklaşımının cari dengenin belirleyicilerini açıklamadaki bazı yetersizlikleri şu şekilde sıralanabilir. Birincisi, yaklaşım kısmi olup, ödemeler dengesinin tamamını değil sadece bir kısmını kapsamaktadır. İkincisi, esneklikler yaklaşımı ana tema olarak her ne kadar devalüasyonun cari denge üzerindeki etkisini analiz etse de reel döviz kuru tanımında ticarete-konu olmayan malların rolüne ilişkin açık bir bilgi yer almamaktadır (Erkılıç, 2006:18).

1.2.2. Toplam Harcamalar Yaklaşımı

Esneklikler yaklaşımında yapılan devalüasyonun sonra ki dönemlerde gelir üzerindeki etkisi göz ardı edilmiştir. Toplam harcama yaklaşımı bu eksiklikten hareketle Harberger, Meade ve Alexander tarafından geliştirilmiştir. Toplam harcama yaklaşımı, dış açık sorununu ülkenin toplam gelir ve toplam harcamaları ile ilişkilendirerek devalüasyonun dış dengeyi sağlayıcı etkisini milli gelir üzerinde yaptığı değişimler yoluyla açıklamaktadır (Erkılıç, 2006:19).

Ödemeler bilançosu denkleştirme sürecinde gelir etkisini de dikkate alan toplam harcama yaklaşımı, ekonomideki iç denge durumuna göre farklı sonuçlara ulaşır. Keynesyen gelir belirleme modelindeki toplam harcama değişkenleri birlikte ele alınarak net ihracatın ve gelir düzeyinin (Y) etkileşimi açığa çıkarılabilir.

Reel gelir düzeyi şu şekilde oluşur;

$$Y = C + I + G + (X - M) \quad (1.6)$$

Eşitlikte yer alan $C + I + G$ toplam yurt içi harcama (A) olarak tanımlanırsa yeni eşitlik şu şekilde oluşur:

$$Y = A + (X - M) \quad (1.7)$$

Dış ticaret açığının iyileşebilmesi için ülkenin ya üretim düzeyini (Y) artırması gerekir ya da yurt içindeki toplam harcama düzeyini (A) azaltması gerekir. Ekonominin eksik kapasitede faaliyet gösterdiği durumda net ihracattaki artışa üretim de artışla eşlik edebilir. Ancak bunun için yurt içi harcamanın üretimdeki artış oranından daha küçük oranda artması gerekir. Diğer taraftan, eğer ekonomi başlangıç durumunda tam kapasite konumunda ise üretim daha fazla artırılamaz ve net ihracatı artırabilmenin tek yolu yurt içi toplam harcamayı kısmak olur. Böyle bir durum ise elbette para ya da maliye politikası yoluyla yurt içi harcamanın baskı altına alınmasını gerektirir. Talebin baskı altına alınmasının mümkün olmadığı durumda, devalüasyonla kazanılan fiyat avantajı, yurt içi fiyatlar seviyesinin ülkeyi önceki rekabetçi konumuna geri götüreceği şekilde yükselmesiyle kaybolur. Bu çözümlemenin sonucu olarak, devalüasyon gibi harcama kaydırıcı politikaların

amaçlanan etkilere sahip olabilmesi için mutlaka daha sıkı maliye ya da para politikaları gibi harcama kısıcı politikalarla desteklenmesi gerektiği görüşü kabul görmüştür. Bir başka deyişle, ekonomi tam istihdamdayken yurt içi harcama kısılarak kaynaklar serbest bırakılmalıdır. Devalüasyondan kaynaklanan görece fiyat değişiklikleri, boşa kalan kaynakların ihracat sektörüne tahsis edilmesine ve harcamanın ithal mallardan yerli mallara kaydırılmasına yol açacaktır (Tiryaki, 2002:4).

1.2.3. Mundell – Fleming Modeli

Mundell-Fleming modeli 1960'ların başından itibaren iktisatçılar arasında kabul görmeye başlamıştır. Keynes'in Genel Teorisi üzerinde yaptıkları çeşitli uyarlamalarla Metzler, Machlup ve Meade, Mundell-Fleming modeline zemin hazırlamışlardır (Tiryaki, 2002:4).

1960'lar ile 1970'lerin başlarında köşe taşı haline gelen Mundell-Fleming modeli makroekonomik politikaların iç ve dış dengeyi eş zamanlı olarak sağlayabileceği düşüncesini yansıtmaktaydı. Mundell-Fleming modeli özünde klasik IS-LM modelinin açık ekonomiye uyarlanmış halidir. Uluslararası sermaye hareketliliği varsayımına ek olarak yerli mallar ile yabancı malların eksik olarak ikame edilebilirliği ve istihdam varsayımına göre ya sabit fiyat-değişken reel üretim düzeyi ya da sabit reel üretim değişken fiyat düzeyi varsayımları yapılmaktadır.

Model temelde kısa vade üzerinde yoğunlaşmakta olduğundan ötürü, basit denkleştirme mekanizmalarını akım dengesi ve durağan döviz kuru bekleyişleri yoluyla açıklamaktadır. Yaygın bir popülerite kazanan model, politika uygulamalarının farklı döviz kuru rejimleri altında üretim düzeyi ve faiz oranları üzerindeki etkisini açıklamakta kullanılmıştır.

Mundell-Fleming modelinin başlıca zayıflığı durağan bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Modelin kısa vadeye odaklanmış olması, net yatırımların üretken sermaye üzerindeki etkisi ile cari işlemler dengesizliklerinin net dış borçluluk konumu üzerindeki etkisini yadsımasına yol açmıştır. Diğer bir deyişle, Mundell-Fleming modeli politika kararlarının cari işlemler dengesi üzerindeki stok

ve akım değişkenlerinin uzun vadedeki etkileşiminden kaynaklanan etkileri göz ardı ettiği için yalnızca kısa vadedeki etkiyi açıklamaktadır. Örneğin genişletici bir maliye politikası uygulanması ilk aşamada ülkenin para biriminin reel olarak değer kazanmasına, dolayısıyla cari işlemler açığına ve sermaye girişine neden olur. Uzun dönemde ise bu durumun sürmesi ülkenin dış yükümlülüklerinin ve dolayısıyla net dış borç servisinin de yükselmesine yol açar. Böyle bir durumda hem dış borç servisini yerine getirebilmek hem de mevcut cari işlemler dengesini koruyabilmek için dış ticaret dengesinin iyileşmesi gerekmektedir. Böylelikle ilk aşamada reel olarak değer kazanan yerli para biriminin zamanla değer kaybetmesi zorunlu hale gelmektedir. Ülkenin cari işlemler konumunun sürdürülebilirliği konusunu çözümlenebilmek için önemli olan uzun dönemli dinamik etkiler Mundell-Fleming modelinde yer almamaktadır (Tiryaki 2002:5).

1.2.4. Dönemlerarası Yaklaşım

Dönemlerarası yaklaşım, cari işlemler açığını ileriye dönük dinamik tasarruf ve yatırım kararlarının sonucu olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım toplam harcama ve esneklikler görüşlerinin bir sentezini sağlaması yanında, görelî fiyatların makroekonomik belirleyicilerini hesaplamakta, cari ve gelecekteki fiyatların tasarruf yatırımlar üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Gelecekteki verimlilik artışı, hükümet harcama talepleri, reel faiz oranları vs. hakkındaki bekleşilere dayalı ileriye dönük hesaplamalardan doğan özel tasarruf ve yatırım kararlarını, hatta bazen hükümet kararlarını dikkate alarak toplam harcama yaklaşımını genişletmektedir (Obstfeld ve Rogoff, 1994:142).

Dönemlerarası yaklaşımın geliştirilme nedeni, 1973–74 ve 1979–80’de petrol fiyatlarındaki artışları ve dünya sermaye piyasalarında yaşanan gelişmeler sonucunda oluşan büyük cari açıklar nedeni ile geliştirilmiştir. İlk petrol şokundan sonra gelişmekte olan ülkelere verilen banka kredilerindeki ani artış, borçlu ülkelerin dış borç düzeylerinin sürdürülemez hale gelmesi endişesi doğurdu. Bu duruma ne Klasik parasal modeller ne de Keynesyen modeller güvenilir bir çözüm getirebildiler. Gelişmekte olan ülkelerin borç düzeylerini değerlendirme ihtiyacı, doğal olarak bir

Dönemlerarası optimal cari işlemler açığı görüşüne yol açtı (Obstfeld ve Rogoff, 1994:2).

Dönemlerarası yaklaşım, ülkelerin dönemler arası bütçe kısıtlamalarına gitmelerini, ekonomide uygulanacak olan tercihlerde sınırlamalar olacağını varsayar. Buna göre ekonomideki harcamaların bugünkü değeri, yurtiçi üretimin bugünkü değeri ile ilk net dış varlık stoku toplamına eşit olmak zorundadır. Eğer ekonomi net dış alacaklı durumunda ve dünya faiz oranı ortalama değerinin üstünde ise bireyler geçici olarak yüksek dış faiz gelirleri karşısında tüketimlerini düzenleyecekleri için, cari işlemler hesabı fazlalık içinde olacaktır. Ekonomi net dış borçlu ise, geçici olarak yüksek olan dış faiz oranı ters yönde etkiyle cari işlemler açığına neden olacaktır (Obstfeld ve Rogoff, 1994:65).

Dönemlerarası yaklaşımlar, küçük bir ekonominin basit mal bileşimini ürettiği, tükettiği ve serbestçe ticaret yaptığını varsayar. Aynı zamanda uluslararası aktif değişiminin de serbest olduğu varsayılır. Ülke ekonomilerinin serbestçe diğer ülke ekonomilerine borç verebileceği ya da onlardan borç alabileceğini kabul edilir. Uluslararası tam sermaye hareketliliği altında, tüketiciler hem yurtiçi hem de yabancı sermaye piyasalarını kullanırlar.

Sachs yapmış olduğu çalışma gibi birçok çalışmada olduğu gibi yaşam döngüsü tasarruf modelini kullanır. Buna göre kişi ilk çalışma yıllarında borçlanır, daha sonra emeklilik dönemi için tasarruf etmeye başlar ve emeklilik yıllarında ters tutum sergiler. Yaşam döngüsü hipotezi, ajanların ileriye görme yetenek ve isteklerinin olduğunu varsayar; bu nedenle cari kararlar ileriye dönük kararlar olarak nitelendirilebilir. Bunun yanında dönemler arası yaklaşımların içerisinde yer alan modeller, ekonomik ajanların içinde buldukları ekonomik çevre hakkında çok iyi bir öngörüye ve tam bilgiye sahip olduklarını varsayarlar. Bu durumda tüketim, dönemler arası optimize edici bir yapı içinde ele alınır. Örneğin bir tüketici, dönemler arasında bir bütçe kısıtlaması ile karşı karşıya ise tüketimini bekleyişlere göre ayarlar (Çekim, 2009:27).

1.3. Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği

Bir ülkenin cari işlemler hesabındaki değişiklikler ekonominin performansına ilişkin önemli göstergelerden biri olarak değerlendirilmekte, dolayısıyla iktisadi kararların ve beklentilerin oluşmasında belirleyici rol oynamaktadır (Erdoğan ve Bozkurt,2009:137). Cari işlemler açığının krizlere ilişkin önemli bilgiler içerdiği ve bu açığın büyüklüğüne bağlı olarak ileriki dönemlerde yaşanabilecek döviz kuru krizlerinin göstergesi olduğu kabul edilmektedir. Labonte'ne göre, Meksika, Türkiye, Doğu Asya, Brezilya, Arjantin gibi gelişmekte olan ülkelerde büyük cari açıklar, finansal ve döviz krizlerinde en önemli gösterge olmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde ülkelerin cari hesaplarının durumu ekonomik istikrarın sürdürülebilir olması bakımından oldukça önemlidir (Labonte,2010:7).

Bir ülkenin cari açığının milli gelirine oranının %5 ve daha büyük bir orana ulaşması ekonomi açısından bir risk olarak kabul edilmektedir. Freund'a göre bu durumun üç ya da dört yıllık bir süreçte, yavaş gelir büyümesi ve önemli bir reel döviz kuru aşınmasıyla sonuçlanacağı düşünülmektedir (Freund ve Warnock,2005:9). Edwards ise, GSYİH'nin yaklaşık olarak %6'sı kadar bir cari açığın sürdürülemeyeceğine işaret etmektedir (Edwards,2005:1). Ancak hızlı büyüme oranı, ihracatın GSYİH'ya oranı, tasarruf yatırım dengesi, finansal yapı, sermaye hareketleri hacmi ve yapısı cari açıkların sürdürülebilirliğini belirlemektedir. Bunlara ek olarak eğer cari açıklar kısa dönemli borçlanmalar ve dış rezervler tarafından karşılanıyorsa veya tüketim harcamalarından kaynaklanıyorsa tehlikenin boyutu daha da artmaktadır (Yücel ve Yanar, 2005:483).

Cari açığın yaşandığı ülke, ithalata bağlı bir büyüme gerçekleştiren ve bu nedenle aşırı değerli ulusal paraya ihtiyaç duyan ve sonuç olarak dış ticaret açığından kaynaklı cari açık sorunu yaşayan bir ülke ise asıl sorun bu açığın finanse edilmesidir ve bu durum sürdürülebilirlik kavramı ile ilgilidir. Diğer bir ifade ile cari işlemler açığının finanse edilebiliyor olması, sürdürülebilir olduğunu göstermektedir.

Cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini değerlendirmek için pek çok kriter geliştirilmiştir. Cari işlemler açığının GSYİH'ya oranı, bütçe açığının GSYİH'ya oranı, rezervlerdeki değişim, sermaye akımlarındaki değişim, ithalatın GSYİH'ya oranı, ihracatın GSYİH'ya oranı ve ticaret açığının GSYİH'ya oranı bunlardan bazılarıdır (Şahin, 2011:50).

Roubini ve Watchel cari açığın sürdürülebilirliği açısından sermaye akımlarının önemli bir yere sahip olduğunu belirtmişlerdir. Ancak kısa vadede bu tip akımlar sürdürülebilirliği arttırırken zamanla iki nedenden dolayı sürdürülebilirliğe negatif etki yapmaktadırlar. Bu akımlar genellikle portföy yatırımı yani sıcak para niteliği taşıdığından piyasa koşullarının değişmesi durumunda ani geri çekilmelere neden olabilmektedirler. Bir diğer olumsuz etkisi ise, ülke parasının değerlenmesine ve dolayısıyla ülkenin rekabet edebilirliğini azaltarak gelecekte cari işlemler açığının kapanması için gerekli olan ihracat gelirlerinin azalmasına yol açmalarıdır. Merkez Bankaları bu tip bir değerlenmeye engel olmak istediğinde piyasadan döviz almakta ve bu durum aynı zamanda döviz rezervlerini arttıracığından sürdürülebilirliğe olumlu etki yapmaktadır. Ancak bu sermaye akımları sterilize edilmezse parasal büyümeye yol açarak yüksek enflasyon ve reel değerlenmeye yol açmaktadır (Roubini ve Watchel,1998:7-9).

Milesi-Ferretti ve Razin'e göre de sürdürülebilirlik tanımı ülkenin ödeme gücü ile ilişkilidir. Eğer bir ülkenin gelecekteki dış ticaret fazlasının şimdiki değeri ülkenin dış borcunun cari değerine eşitse o ülke ödeme gücüne sahiptir ve cari işlemler açığı sürdürülebilirdir. Ancak mevcut politika uygulamasını değiştirmeyi gerektirecek ya da bir krize yol açabilecek dengesizliklerin varlığı durumunda cari işlemler dengesi sürdürülemez hale gelmektedir (Milesi-Ferretti ve diğerleri, 1996:2).

İKİNCİ BÖLÜM

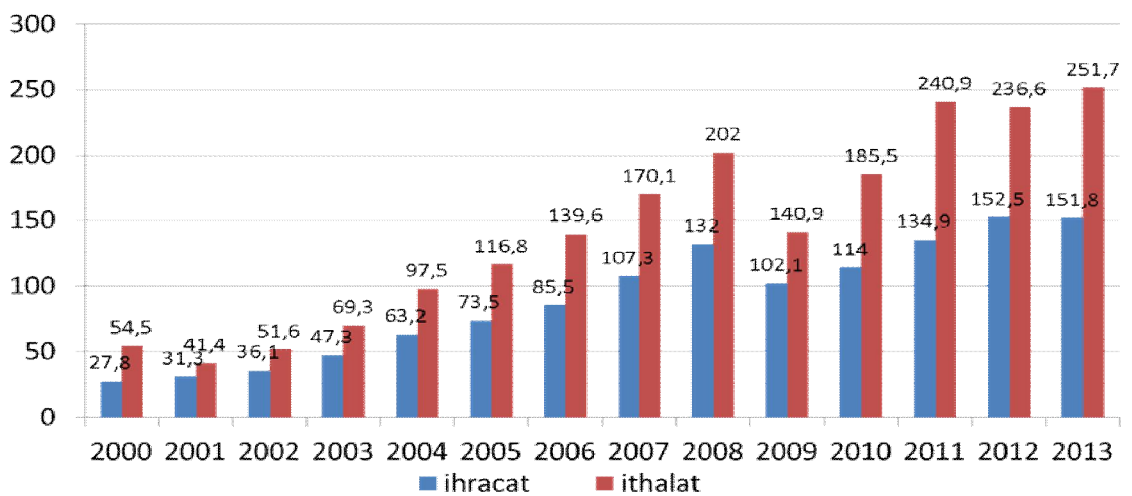
2. TÜRKİYE'DE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI SORUNU VE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI İLE İLGİLİ LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Türkiye'de Cari İşlemler Açığı Sorunu

Küreselleşme ile birlikte ticaret, sermaye hareketleri ve teknoloji akımının uluslar ötesi bir özellik kazanarak yayılması sürecini takiben Türkiye ekonomisi, 1970'li yılların ikinci yarısında hızlı bir dışa açılma süreci yaşamış ve uluslararası piyasalarla bütünleşme eğilimi giderek hız kazanmıştır. Bu entegrasyon süreci, Türkiye'nin dış ticaret hacminin artmasına yardımcı olurken, diğer taraftan dünya ekonomisindeki risklerin Türkiye'nin ekonomisine yansımaya neden olmuştur. Türkiye'nin ekonomideki risklerden diğer gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla etkilenmesi, yüksek dış ticaret açığı ve cari işlemler açığına sahip bir ülke olmasından kaynaklanmaktadır.

Ülkemizde dış ticaret dengesinde yaşanan bozulma kaynaklı cari işlemler açığı; 2001 yılından itibaren ithalattaki artışın ihracattaki artışı büyük bir oranda aşması nedeniyle büyüme eğilimine girmiştir (Türkoğlu, 2013:3).

Şekil 2.1. Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyar Dolar)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

Büyümeye devam ederken ithalatı azaltıcı, özellikle ara malı üretimini arttırıcı politikalar uygulanmalı. Türkiye ekonomisinde, 2000’li yıllarda ülkeye sıcak para girişini teşvik edici “yüksek faiz-düşük kur” politikasını uygulandı. Döviz kurunun düşük olması, ithalatın aşırı ölçüde büyümesine neden oldu. Bu durum, ihracatta başarılı pek çok sektörün rekabet gücünü zayıflatarak net ithalatçı konuma geçmesine kaynaklık etti. Bu noktada, ihracatı teşvik edecek, ithalatı azaltacak gerçekçi bir kur politikasının uygulanması son derece önem taşımaktadır (Türkoğlu, 2013:4).

2.2. Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Oluşmasının Nedenleri

Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığının bir sorun olarak görülmesinin ardında yatan düşünce, finansal bir krize neden olabileceğinden kaynaklanmaktadır. Bu görüşü savunan ve savunmayan kesimler mevcuttur. Türkiye’de geçmiş kriz öncesi dönemler için sermaye hareketlerinin serbestliği, kredi stoklarının hızla artması, reel kurun aşırı değerlenmesi, dışa çığın büyümesi ve döviz rezervlerinin, kısa vadeli dış borcun finansmanında yeterli olamadığı söylenebilir.

Türkiye’de 1990’lı ve 2000’li yıllarda yaşanan ekonomik krizlerin oluşmasında doğrudan etkide bulunan faktör, sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle beraber ülkeye giren sıcak paradır. Bunun yanında krizlerin derinleşmesinde etkili rol oynayan faktörlerde mevcuttur. Komşu ülkelerde veya çevre ülkelerde ortaya çıkan savaş ya da siyasi belirsizlikler, kuraklık, deprem, içeride ise politik ve sosyal sorunların yaşanması bu faktörlerden sadece bazılarıdır. Yakın geçmişten bu faktörlere örnek olarak 1990’lı yılların başlarında I. Körfez savaşı, 1997–98 Asya ve Rusya Krizleri, 1999’da 17 Ağustos depremi ve 2003’te Irak savaşı, gösterilebilir. Diğer yandan Türkiye’de ekonomik krizlerde sıcak para çıkışına koşut döviz rezervlerinin azalışı, para arzının daralmasıyla reel faiz hadlerinin yükselmesi ve TL’nin reel değerinin hızla gerilemesi hem TL borçlularını hem de döviz cinsinden borçluların borç yükünü TL üzerinden giderek arttırır (Çekim, 2009:101).

1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile 1990 yılında ülkeye toplam 4 milyar dolar girişi sağlandı. Bu toplam sermayenin 3 milyar doları ise kısa vadeliydi. Cari işlemler hesabı ise bu dönem de tarihi bir sıçrama göstererek 2,6 milyar dolar seviyelerine ulaşmıştır. Bu sıçramanın temel nedeni, ülkeye büyük çapta sermaye girişinin olmasından dolayı reel kurun aşırı değerlenmesi ile ihracattı caydırıcı, ithalatı ise teşvik edici bir etkide bulunmasıdır. Birinci Körfez Savaşının da etkisiyle Türkiye'nin riskli ülke konumuna gelmesi, spekülative sermayenin ülkeden çıkmasına ve cari işlemler açığının finansmanın zora girmesine neden olması 1991 yılında ekonomide durgunluğun yaşanmasına neden olmuştur. Cari açığı kapatmak için spekülative sermaye girişine ağırlık verilmesi, ülkeye yabancı sermayeyi çekebilmek için uygulanan kısa vadeli ve yüksek reel faizli borçlanma politikası, Türkiye'yi yıllardır içinden çıkılmaz bir borç -faiz kısır döngüsüne sokmuştur.

Bir sonra ki kriz ise 1993 sonlarında başlayıp 1994'te patlak vermiştir. İçeride zaten üst üste iki yıldır sürmekte olan temel dengesizliklerin üzerine Avrupa para piyasasındaki kargaşanın eklenmesi ile kriz tetiklenmiş oldu. Cari işlemler hesabındaki açığa 1 milyar dolardan 6,4 milyar dolara fırladı. Dış borç stoku 12 milyar dolar artış gösterdi. Kısa vadeli borçlar 18,5 milyar dolar a fırlayarak tarihi bir rekor kırdı. 1994 tam bir felaket yılı oldu. Toplam net sermaye çıkışı 4,2 milyar dolar seviyelerine vardı. Faiz hadleri Hazine bonolarında %400'ü aşarken TEFİ %121, TÜFE %106'e yani üç haneli rakamlara sıçradı. GSMH'de %6'ya varan daralma olurken işsizlik %20'ye vurdu.

Türkiye, 1995 yılından itibaren uyguladığı istikrar programları kapsamında izlediği düşük kur politikası ile girdi fiyatlarını denetleyerek enflasyonun yavaşlatılmasını hedeflemiştir. Ancak, döviz kurunun baskı altında tutulmasıyla, ithal malları görece olarak ucuzladığından, dış girdilere ve ithal mallarına olan talep artmış ve dış açık büyümüştür. Böylece, ülkenin üretim kapasitesinin bir kısmı atıl kalırken, arzın önemli bir bölümünün kolaylaşan ithalat yoluyla karşılanması reel kesimi olumsuz etkilemiştir. İhracattaki artışın yavaş, ithalattaki artışın çok hızlı olması sonucunda dış ticaret açığı hızla büyümüş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı giderek küçülmüştür (Çekim, 2009:102).

1998'de Asya-Rusya krizi, Türkiye'yi, enflasyonu düşürmek amacıyla harcamaları kısıtıldığı ve istikrar programı uyguladığı sırada yakaladı. Krizi tetikleyen unsur, 6 milyar doları aşan sıcak para çıkışı oldu. Mali kuruluşlar dışında bütün kesimler %5–6 daralmaya girdi. GSMH'de %6,4 düşüş oldu. TEFE %63'e fırladı. Reel faizler %37'ye ulaşarak rekor kırdı. Dış borç stoku 103 milyar dolara, iç borç stokunun GSMH'ya oranı %32'ye çıktı. Faizi yüksek, vadesi kısa borç birikimi 1999 sonunda Hazine'yi iç borçları artık döndüremediği noktaya sürükledi. Aralık 1999'da hükümet IMF ile stand-by anlaşması imzaladı.

IMF ile yapılan stand-by anlaşmasının ardından 2000 yılında devreye giren istikrar programı büyük çöküşün baş sorumlusuydu. Türkiye döviz kurunun çapaya bağlanmasıyla çıkmaz sokağa girdi. Cari işlemler açığı giderek büyüdü ve yılsonunda 9,8 milyar dolara çıkararak tarihi bir rekor kırdı. Dolar çapası nedeniyle toplam kısa vadeli borçlar 28,9 milyar dolara, toplam dış borç stoku 114,3 milyar dolara çıktı. Yabancı bankalar vadesi gelmemiş kredilerini geri çekmeye başlayınca gecelik faizler aşırı bir şekilde yükseldi ve Türkiye tarihine 'Kara Çarşamba' olarak geçen 22 Kasım 2000'de para krizi patlak verdi. On üç banka ve çok sayıda aracı kurum battı. Kasım kriziyle artan faizler ve ödeme güçlüğüne düşen bankaların, vadesi dolmayan kredileri geri çağırması, iç pazarın daha da daralması bunda büyük rol oynadı. 19 Şubat'ta Çankaya Köşkü'nde yaşanan Anayasa kitapçığı tartışması krizi patlattı. 3,5 milyar dolar net sermaye çıkışıyla döviz fiyatları ve faizler tırmanışa geçti. Kriz öncesi 670 bin TL olan dolar Nisan'da 1 milyon 161 bine tırmandı. IMF programı çökmüştü. Tüm bu yaşananlardan sonra cari işlemler dengesi bozuluyor, kısa vadeli dış borç birikimi de artıyor, enflasyon yükseliyor, işsizlik artıyor, şirketler birbiri ardına kapanıyor. Kriz dönemlerinde yüksek devalüasyon ile birlikte hisse senetleri fiyatları düşüyordu. Bu durumda yabancıların şirket hisselerinin çok düşük fiyatlarla satın almalarına yol açıyordu (Çekim, 2009:103).

Türkiye son yıllarda ihracata dayalı bir ekonomik büyüme süreci yaşamaktadır. Ancak, bir yandan Türkiye'nin 2000 yılı sonrasında ihracata dayalı bir büyüme sürecine girmesi diğer yandan Türkiye'nin ithalatında da önemli artış

görülmesi, Türkiye’de ihracat ve ithalatın birbirine bağımlı olup olmadığını ve bir bağımlılık varsa bu bağımlılığın nedenlerini ortaya koyma ihtiyacını doğurmuştur.

Bir ülkede ithalattaki artış, teknoloji ve yatırım malı gibi verimliliği arttıran mal ve/veya hizmetlerden kaynaklanıyorsa ihracat da ithalatla aynı doğrultuda artış gösterir. Bunun dışında bir ülke, büyüyebilmek için gerekli kaynaklara sahip değilse bu kaynakları elde etmek için yabancı ülkelere ithalat yapacaktır. Dolayısıyla bazı ülkelerin ihracat miktarını arttırabilmesi için ithalat miktarını da arttırması gerekmektedir. Türkiye için bu sonucu değerlendirebilmek için fasıl bazında ihracatı ve ithalatı yapılan mal gruplarının incelenmesinde yarar vardır. Türkiye’nin fasıl bazında ilk 5 ihracat kalemi motorlu kara taşıtları, makine ve cihazlar, demir ve çelik, örme giyim eşyası ve elektrikli cihazlardır. İlk 5 ithalat kalemi ise mineral yakıtlar, makine ve cihazlar, demir ve çelik, motorlu kara taşıtları ve elektrikli cihazlardan oluşmaktadır.

Türkiye’nin ithal ettiği mallar ekonomik birimlerin, vazgeçebileceği ya da tüketimini rahatlıkla kısıyabileceği mallar olduğu için bu mal gruplarının fiyatlarındaki değişiklikler tüketim miktarını önemli ölçüde etkilemektedir. Nitekim küresel ekonomik kriz döneminde Türkiye’de döviz kurunun yükselmeye başlaması, bu mal gruplarının tüketimini azaltmıştır ve bu mal gruplarının ithalatında 2009 yılında önemli miktarda daralma meydana gelmiştir. Bu bağlamda, kurlarda veya ilgili ülkelerin gelirlerinde meydana gelecek bir değişim ihracat ve ithalat miktarını kolayca değiştirebilmektedir. Buna göre, Türkiye’nin ithalatında önemli paya sahip olan bu mal gruplarının iç talep esnekliğinin yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Tüm bu faktörler Türkiye’de cari işlemler açığının artmasında önemli bir etkidir.

Türkiye’nin fasıl bazında ihraç ettiği mallar daha çok motorlu kara taşıtları, makine ve cihazlar, elektronik aletler ve demir-çelik ’ten oluşmaktadır. Türkiye, bu mal gruplarının üretiminde gerekli olan ara mal, yatırım malı ve teknolojiye sahip değildir. Özellikle motorlu kara taşıtları, makine ve elektronik cihaz üretimi için Türkiye gerekli olan ara malı, yatırım malı ve teknolojiye yeteri kadar sahip değildir. Dolayısıyla bu mal grubunun üretilip ihraç edilebilmesi için belirli miktarda ithalat

yapılması gerekir. Bu sonuç ihracatı, ihracat için gerekli olan malların ithal edilmesine bağımlı kılmaktadır.

İthalat ve ihracatı etkileyen birçok faktör olmasına rağmen, makro ekonomi politikasına diğer değişkenlerin sabit kaldığı varsayımıyla ithalat, reel döviz kuru ve ulusal gelir düzeyiyle ihracat ise yabancı ülkelerin gelir düzeyi ve reel döviz kuruyla doğrudan bağlantılıdır. Buna göre, yabancı ülkelerin gelir düzeyi arttığında bu ülkelerin toplam talebi de artar. İç piyasadan karşılanamayan talep artışına karşılık ithalat yapılır. Bu şekilde yabancı ülkelerin gelirlerinin artması ithalat hacimlerini de arttırır. Döviz kurunda aşırı bir dalgalanma olmazsa bu ülkelerin ihracatçısı konumunda olan ülkelerin ihracat hacmi artar. İhracatçı ülkelerin artan geliri bu ülkelerin toplam talebini arttırır. Toplam talep artışı, iç piyasada karşılanamazsa ithalatı arttırır. Bu süreç sürekli devam ederek ihracat ve ithalatın birbiriyle ilişkili olmasına neden olmaktadır. Özellikle 2007 yılında ABD’de başlayıp birçok ülkeye yayılan ekonomik kriz bu sonucu açıklayabilir. 2007 yılında meydana gelen ekonomik kriz Türkiye kaynaklı olmasa bile Türkiye’yi de etkilemiştir. Türkiye’nin dış ticaretinin önemli miktarı ABD ve AB ülkeleriyle gerçekleşmektedir. Bu ülkelerin gelirlerinde daralma meydana geldiğinde ithalat kanalı aracılığıyla dış ticaret yaptığı ülkelerin gelirini de etkiler. Bu ülkeler arasında Türkiye de bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’nin gelir düzeyi ve ithalatı olumsuz etkilenerek başlangıçtaki istikrarsızlık tekrar ABD ve AB ülkelerine dönmüştür. Bu sonuç Türkiye’nin ihracat ve ithalat işlemlerinin birbiriyle ilişkili olduğunu göstermekle birlikte Türkiye’nin dış ticaret işlemlerinde dış yansıma olduğunu da göstermektedir (Akbaş ve Şentürk, 2013:202,203)

1994 ve 2001 krizlerinde ortak iki nokta öne çıkıyor. Her iki kriz öncesi, 1992'den 1993'e ve 1999'dan 2000'e, 1 yılda cari işlemler açığı 7 kata yakın büyüme göstermiştir. Bu ilginç bir benzerliktir. Bunun yanı sıra, her iki kriz öncesinde TL'nin aşırı değerlendirildiği görülüyor ve her iki kriz öncesinde de, yabancı sermaye kaynaklı tepkiler sonrasında (uluslararası derecelendirme kuruluşlarının negatif raporları, hazine kâğıtlarında, hisse senetlerinde yabancıların pozisyon kapatmaları) kurda gerçekleşen sert bir düzeltmeye bağlı olarak, finans sektöründe ve reel sektörde var olan açık pozisyonlardan kaynaklanan önemli sorunlar yaşanıyor. Her iki kriz

öncesinde, TCMB kontrollü kur politikası izlemekteydi ve TCMB'nin kur taahhüdü, kriz esnasında önemli rezerv kayıplarına neden oldu (Alkin, 2005).

Türkiye, 2001 ekonomik krizi ardından makroekonomik göstergelerin kalıcı ve sürdürülebilir biçimde düzelmesini hedefleyen yeni bir program uygulamasına geçmiştir. Bu çerçevede IMF desteğinde sürdürülen program ile birlikte büyüme, enflasyon ve faiz oranları yönünden olumlu, cari açık ve istihdam açısından olumsuz kabul edilen gelişmeler meydana gelmiştir. Ancak, cari işlemler açığının giderek genişlemesi, Türkiye ekonomisinin en önemli sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmıştır. Türkiye'nin cari işlemler açığına baktığımızda, 2001'den bu yana dış ticaret hacmi artış göstermiş, ancak bunun yanı sıra cari işlemler açığında da çok ciddi boyutlarda açıklar kaydedilmiştir (Karabulut ve Danişoğlu,2006:48).

Tablo 2.1. 2013 Yılında Dünyada En Fazla Cari İşlemler Açığı Veren 10 Ülke

SIRA	ÜLKE	Cari Açık (Milyar Dolar) 2013
1	ABD	-451,458
2	HİNDİSTAN	-77,601
3	BREZİLYA	-74,012
4	İNGİLTERE	-69,096
5	TÜRKİYE	-60,661
6	KANADA	-57,092
7	AVUSTRALYA	-50,340
8	FRANSA	-43,414
9	ENDONEZYA	-29,578
10	G.AFRİKA	-21,477

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, 2013

IMF 2013 verilerine göre, dünyada en fazla cari işlemler açığı veren ülke 451,458 milyar dolarla Amerika Birleşik Devletleri'dir. Bu ülkeyi sırasıyla 77,601 milyar dolarla Hindistan, 74,012 milyar dolarla Brezilya ve 69,096 milyar dolarla İngiltere izlemektedir. Türkiye ise 60,661 milyar dolar cari açıkla 5.sırada yer

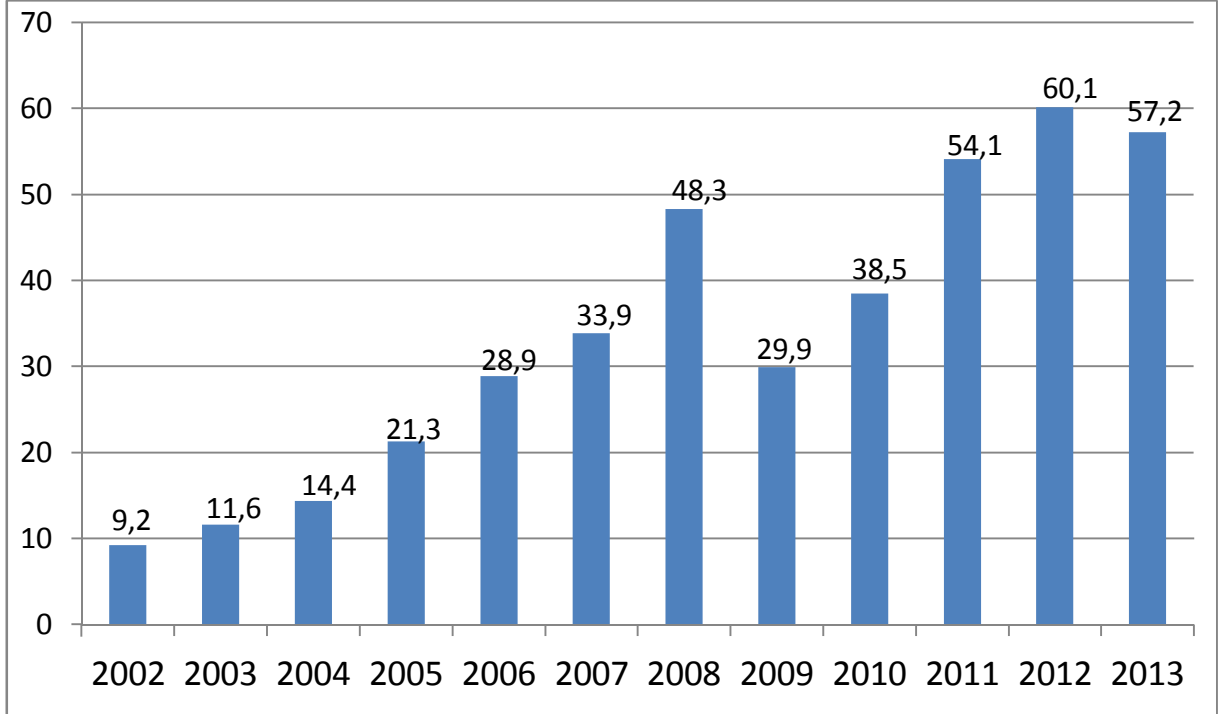
almaktadır. Türkiye'nin ardında ise 57,092 milyar dolarla Kanada, 50,340 milyar dolarla Avustralya, 43.414 milyar dolarla Fransa, 29,578 milyar dolarla Endonezya ve 21,477 milyar dolarla G. Afrika bulunmaktadır.

Cari işlemler açığı sorununu ortaya çıkaran ilk neden; iç tasarrufların yeni yatırımlar yapılmasındaki yetersizliğidir. Ekonomik büyüme için gerekli tasarruf yapılmadığı takdirde cari işlemler açığı da artmaktadır. Bu açığın artışında etkili bir başka neden ise; TL'nin aşırı değerli hale gelmesidir. Aşırı değerlenen ulusal para, ithalatın ihracattan daha fazla artmasına ve dış ticaret açığının büyümesine sebep olmaktadır (Yeldan,2005:57). Türkiye ekonomisinde genel olarak mal ve hizmet ithalatının her zaman ihracatından daha fazla olduğu bir yapı mevcuttur. Özellikle ara malları üretiminde ithalata olan bağımlılığımız bu dengesizliğe neden olmaktadır (Yılmaz ve Karataş,2009:72). İthal girdilerin yerli girdilere oranla sergilediği olası fiyat avantajları, üretim sürecinde ithal girdi kullanımını arttırmaktadır. Ancak bu gelişme, dış ticaret hadlerinin de aleyhte bir seyir izlemesi durumunda, uluslararası piyasalarda daha ucuz bir malın satılabilmesi için giderek artan oranda daha pahalı ithal girdi kullanımını riskiyle ülkeyi karşı karşıya bırakacaktır. Bu durumda ihracata yönelik üretim yoluyla döviz gelirinin temin edilebilmesi için gerekli ithalat miktarında (ve dolayısıyla döviz gereksiniminde) ortaya çıkabilecek artışlar, dış ticaret hadlerinin aleyhte seyretmesi sonucunda oluşan gelir kayıplarının artmasına, dolayısıyla milli gelirden önemli gelir kayıplarına yol açacaktır (Günçavdı ve diğerleri,2008:68).

Dış ticaret açığını ve buna bağlı olarak cari işlemler açığını olumsuz etkileyen bir diğer faktör, Türkiye'nin ithalatı içinde önemli paya sahip olan ham petrol fiyatlarında yaşanan sürekli artışlardır. Enerji fiyatlarının yükselmesi, üretim maliyetini arttırırken, üretim sektörünün yaptığı ithalatın maliyetini de yükseltmektedir. Cari işlemler açığının petrolden kaynaklanan kısmı, açıkta katılık yaratan bir rol oynamaktadır (Karabulut ve Danişoğlu, 2006:49).

Şekil 2.2. Türkiye'nin Enerji İthalatı (Milyar Dolar)

Kaynak: Maliye Bakanlığı “Yıllık Ekonomik Rapor 2013”

Enerjide dışa bağımlı olan ülkelerin önemli bir kısmında enerji tüketimi, enerji ithalatı ve cari işlemler açığı arasında pozitif yönlü, sıkı ve derin bir korelasyonun varlığından söz etmek mümkündür. Özellikle yüksek büyüme rakamlarının söz konusu olduğu gelişmekte olan ülkelerde artan enerji tüketimi petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının tüketiminde ve dolayısıyla ithalatında yoğun artışlara yol açmakta artan ithalat yeterli döviz girdisi olmayan ilgili ülkelerde önemli cari işlemler açığına yol açmaktadır. Enerji kullanımında yerli üretim imkânlarının geliştirilememesi sonucu dışa bağımlı enerji arzının giderek derinleşmesi söz konusu tabloyu daha da ağırlaştırmıştır.

İthalat ve cari işlemler açığı verilerinin yer aldığı Tablo 2.2’de Türkiye’de toplam ithalatın ve cari açığın bir yüzdesi olarak enerji ithalatının gelişimi incelenmekte, enerji ithalatı ile cari açık arasındaki ilişkinin niteliği belirlenmeye çalışılmaktadır.

Tablo 2.2. : Türkiye’de Cari İşlemler Açığı ve Enerji İthalatının Gelişimi

Yıllar	Cari Açık (Milyar Dolar)	Toplam İthalat (Milyar Dolar)	Enerji İthalatı (Milyar Dolar)	Enerjinin Toplam İthalattaki Payı (%)	Enerji İthalatı/ Cari Açık
2000	-9,9	54,5	9,5	17	-9,6
2001	+3,7	41,4	8,3	20	+22,1
2002	-0,6	51,6	9,2	18	-14,7
2003	-7,6	69,3	11,6	17	-15,3
2004	-14,2	97,5	14,4	15	-101,4
2005	-21,4	116,8	21,3	18	-99
2006	-31,8	139,6	28,9	21	-90,6
2007	-37,8	170,1	33,9	20	-89,6
2008	-40,4	202	48,3	24	-119,3
2009	-12,2	140,9	29,9	21	-245,7
2010	-45,4	185,5	28,5	21	-84,7
2011	-75,1	240,9	54,1	22	-72
2012	-47,8	236,6	60,1	25	-125,7

Kaynak: TÜİK, TCMB Veri Setleri

Tablo 2.2’ye bakıldığında Türkiye’de toplam ithalatın özellikle 2000’li yıllardan itibaren yaklaşık % 20’sinin enerji ithalatından oluştuğu görülmektedir. Öte yandan cari işlemler açığının gelişimi incelendiğinde uzun yıllar boyunca cari işlemler açığının önemli bir kısmının enerji girdilerinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. 2000-2011 dönem ortalaması alındığında cari açığın yaklaşık % 80’nin enerji ithalatından kaynaklandığını söylenebilir (Demir, 2013:14,15).

Cari işlemler açığının finansmanı ise sürekli olarak sıcak para ve/veya doğrudan yabancı sermaye girişiyle sağlanmaktadır. Böylece ekonomi uzun süredir bağımlı, riskli ve kırılğan bir yapı özelliği taşımaktadır. Ekonomide 2001 krizi sonrası sağlanan büyümenin ağırlıklı olarak sıcak para, son yıllardaysa buna ek olarak artan yabancı sermayeye dayanmış olması riskli unsurlardan kurtulamamış olduğunun bir göstergesidir. Yüksek faiz politikası ve yabancılara gayrimenkul satışına dayanan gelir elde etme yöntemi ön plana çıkarılmaktadır (Özbek,2008:10). Spekülatif nitelikli büyüme dalgaları hiçbir zaman uzun sürmemektedir ve her bir

genişleme döneminin (1990-93; 1995-98; 2000) sırasıyla 1994, 1999 ve 2001 krizleri ile sonuçlandığı unutulmaması gereken bir gerçektir (Yeldan,2005:59).

Cari işlemler açığı sorunu, 2001 krizinden sonra yeni bir ekonomik kriz ile (2008-2009) kesintiye uğramıştır. Ekonomide yaşanan bu durum dış açık sorununun büyüme ve üretim yapısı ile doğrudan ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Öte yandan Türkiye ekonomisinin gelecekte aynı sorunla karşı karşıya kalabileceğinin işaretini vermektedir. 2003 yılında 7,5 milyar dolar civarında olan cari açık, ilerleyen yıllarda sürekli artış göstererek 2007’de 38,3 milyar dolar, 2008’de ise 41,9 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Özellikle ekonomik kriz yıllarından önce Cari Açık/Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) oranının literatürde ileri sürülen %4- 5’lik eşik değerlerini aşması olası bir ekonomik krizin göstergesi olduğu endişesine yol açmaktadır. 2010 yılı itibariyle cari açığın GSYİH’ya oranı % 6.5 olarak gerçekleşmiştir. Merkez Bankası tarafından açıklanan yıllıklandırılmış cari açık Haziran ayı verilerine göre ise 72,5 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. İç tüketimde beklentilerin üzerinde yaşanan hızlı artış ve bunun ithalat talebine etkisi cari açığın bu düzeye ulaşmasında etkili olmuştur. Ancak, küresel kriz nedeniyle ihracatta beklenen düzelmenin gecikmesi de bu açığı daha büyük bir sorun haline getirmiştir. Yunanistan’ın borç kriziyle başlayan süreçte birçok Avrupa ekonomisinin halen sorunlarla boğuşuyor olması önümüzdeki dönemde de ihracatın kısa vadede toparlanmasının zor olacağını göstermektedir (Kalkan, 2011:1).

2.3. Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Açığı ile Mücadelede Yapılması Gerekenler

Bir ülkede cari işlemler dengesizliği mevcut ise bu dengesizlik ya açık verilerek ya da fazla verilerek ortaya çıkar. Türkiye’de de bu dengesizliğin sorun teşkil ediyor olması cari işlemler hesabının açık vermesinden kaynaklanmaktadır. Bu açığın kapanması ise ülkede ki sermaye hareketleri dengesinde bir fazlanın yaşanması gerekir. Sermaye hareketleri döviz giriş ve çıkışlarını ifade eder ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy akımları, kısa ve uzun vadeli kredileri kapsar. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları dışındaki finansal sermaye girişleri doğası gereği borç arttırıcı nitelik taşırlar. Bu yüzden cari işlemlerdeki açığın büyük

ya da küçük olmasından daha önemli konu açığın kısa ve orta vadede sorun olmaktan nasıl çıkarılacağıdır. Yani, açığın kısa vadeli ve dış borçları arttırıcı spekülâtif sermaye akımlarıyla finanse edilmesi sorun ve tehlike arz etmektedir. Türkiye’de cari işlemler açığının sorun olarak görülmesinin altında yatan temel neden de budur.

Türkiye’deki cari işlemler açığının birinci nedeni, iç tasarrufların yatırımları karşılayamaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de tasarruf hacmi düşüktür. Bu durum doğrudan doğruya cari işlemler açığını olumsuz şekilde etkilemektedir. Milli gelir cinsinden %19-22’lerde seyreden tasarruf hacminin en az %30 -35’e çıkartılması gerekmektedir (Yeldan, 2003:36).

Yüksek büyüme için gerekli tasarruf yapılamazsa, cari işlemler açığı artacaktır. Çözüm, ekonomiyi soğutmaktan ve iç tasarrufları arttırmaktan geçmektedir. Kamudan, firmalardan ve kişilerden oluşan iç tasarrufların ülkenin kendi yatırımlarıyla karşılanamaması durumunda dış kaynaklara gereksinim duyulmaktadır. Bu da cari işlemler açığının kaynağını teşkil etmektedir. Bu nedenle iç tasarrufların büyüklüğünün ya da yatırımlar ile ilişkisinin iyi irdelenmesi gerekmektedir. Çünkü oluşan cari işlemler açığı, ekonomide işler iyi gittiği takdirde, dış kaynaklarla finanse edilebilmektedir.

Türkiye uzun zamandır cari işlemler açığı sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye’nin cari işlemler açığı geçmişine bakıldığında 1988, 1989, 1991, 1994, 1998 ve 2001 yıllarında cari fazla verildiği görülüyor. 1993 yılında, cari açıkta geçmiş yıllara göre büyük çaplı bir artış yaşanmış, 1994 yılının başlarına gelindiğinde ise, ekonomik kriz baş göstermiştir. 2000 yılında cari işlemler açığı ciddi bir artış göstererek 10 milyar dolara yaklaşmış, 2001’de de Türkiye tekrar ekonomik krizle baş etmek zorunda kalmıştır. Geçmişte bu tür olumsuz deneyimlerin yaşanması, geleceğe yönelik kaygıları da arttırmaktadır. Çünkü 2002–2008 yılından itibaren cari işlemler açığında ciddi bir artış söz konusudur. Durum böyle olunca gündem maddeleri de cari işlemler açığının sebepleri ve önlemleri için neler yapılması gerektiği üzerinde yoğunlaşıyor. Bu noktada da dış ticaret açığı, kur, faiz ve sıcak para kavramları ön plana çıkıyor (Çekim, 2009:110).

Türkiye’de döviz kurlarındaki 6 yıldır süren değerlenme karşısında ihracatçı şirketlerin ayakta kalmasını sağlayan üç temel gelişme yaşanmıştır: Küresel üretim zinciri içinde kendilerine yer bulabilmek, ucuz ithalat girdi kullanarak verimlilik artışlarını devam ettirebilmek, döviz kredisi kullanımını arttırmak. Ancak bunlardan birincisi, üretim yapısının tamamen dış gelişmelere ve yabancı firmaların kararlarına bağımlı hale gelmesi sonucunu doğururken, ikincisi yerel üreticileri kapanma noktasına getirmiş, üçüncüsü ise özel sektörün dış borç stokunu 150 milyar dolara ulaştırmak suretiyle dış kaynak bağımlısı haline getirmiştir. Bu çerçevede ilk olarak, yurtiçi tasarrufların mevcut düzeyi Türkiye’deki yatırımların finansmanına yetmemektedir. Bu bağlamda, yurtiçi tasarrufların artırılması cari işlemler açığı probleminin uzun vadede ortadan kaldırılması için gereklidir. Mali disiplinden kesinlikle taviz verilmemelidir. Kamu yönetimi reformu, mali disiplini kurumsallaştıracak ve kalıcı hale getirecek biçimde ele alınmalıdır. Özel kesimin tasarruf eğiliminin artırılması için finansal sistemin iyileştirilmesi ve hane halklarının tasarruflarını finansal sisteme yönlendirmesi teşvik edilmelidir. Gerek kamu, gerekse de özel kesimin tasarruflarının artırılması için kayıt içine geçişi hızlandıracak politikaların hayata geçirilmesi faydalı olacaktır.

Cari işlemler açığının bir de yapısal tarafı vardır ki, Türkiye’nin odaklanması gereken de budur. Türkiye’nin rekabet gücünü arttırıcı reformları gerçekleştirmeye ihtiyacı vardır. İhracatın daha yüksek katma değer taşıması, istihdam üzerindeki ağır vergi ve sigorta primi benzeri yüklerin hafifletilmesi ve istihdam piyasasının daha esnek bir yapıya kavuşturulması gerekiyor. Yine kayıt dışı ekonominin mümkün mertebe geriletilmesi, iş yapmanın önündeki engeller kaldırılmaya devam edilerek yatırım ortamının daha da iyileştirilmesi gerekir. Ayrıca KOBİ’lerin finansman kaynaklarına daha kolay erişimini sağlayacak önlemlerin alınması, AR -GE faaliyetlerinin teşvik edilmesi, yatırım ve istihdamı teşvik edecek yeni bir teşvik sisteminin oluşturulması gerekiyor. İşte bunlar, Türkiye’nin rekabet gücünü arttıracak ve uzun vadede cari açık sorunun çözümlenmesi sağlayacak adımlardır. Bütün bunlara ek olarak Türkiye, uzun dönemde enerji üretimini arttırmak zorundadır. Nükleer enerjiden rüzgâr enerjisine kadar birçok alternatifi hayata geçirmek durumundadır. Petrol arama çalışmalarında yakalanan trend devam

ettirilmelidir. Böylece Türkiye, mümkün olan en kısa süre içinde enerji bakımından kendi kendine yeten bir hale gelmelidir (Çekim, 2011:111).

Türkiye’de cari işlemler açığı sorununa yönelik çözümlere bakıldığında; büyümenin yavaşlatılması, TL’nin diğer paralar karşısında değer kazanmasının önlenmesi, enerji tasarrufu uygulanması ve sanayide mikro yapısal önlemlerin alınması olduğu söylenebilir. Ancak büyümenin azaltılmasının tek başına çare olmadığını, bu nedenle büyümenin yavaşlaması ile birlikte döviz kurunun değer kazanma sürecini durdurmadan, enerji tasarrufu önlemleri alınmadan ve sanayinin mikro yapısal değişiminin analizini yapmadan cari işlemler dengesizliği konusundaki başarı kısıtlı kalacaktır (Erçel, 2006).

2.4. Cari İşlemler Açığı ile İlgili Literatür Taraması

Bu bölümde cari işlemler açığının belirleyicilerine yönelik literatür incelenmiştir. Literatürde, cari işlemler açığının belirleyicileri üzerinde farklı ekonometrik yöntemler kullanılarak, farklı ekonometrik bulgular elde edilmiştir. literatür taramasını iki bölüme ayırarak aktaracağız. İlk bölümde Türkiye uygulamaları, ikinci bölümde ise diğer ülke uygulamaları yer almaktadır.

2.4.1. Türkiye Uygulamaları

Kumcu ve Tarı (2005), Türkiye’de istikrarsız büyümenin analizini inceleyen çalışmalarında Türkiye’nin 1983 ile 2003 yılları arasındaki verileri baz alarak uluslararası sermaye hareketleri, cari açıklar, kamu açıkları, reel faiz, enflasyon ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu ilişkinin kolerasyon katsayısını hesaplamışlardır. Bu çalışma Türkiye’de büyümenin seyrini kısa vadeli sermaye hareketleri ve cari açıklar başta olmak üzere, sırasıyla kamu açıkları, reel faiz ve enflasyonun istikrarsız kıldığını göstermektedir. Ayrıca, istikrarsız büyümenin daha düşük bir ortalama büyüme neden olduğunu tespit etmişlerdir.

Türkiye’nin ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen Aktaş (2009) Türkiye’nin 1996 ile 2006 yılları arasındaki İthalat-ihracat, ithalat-GSYİH, ihracat-GSYİH aylık değişkenlerini kullanarak Johansen eşbütünlük analizi sonucunda, ihracat ve ithalattan büyüme doğru bir nedensellik olmadığı

sonucuna ulaşmıştır. Elde edilen bulgulara göre ihracat ve büyümenin ithalatı etkilemesinden dolayı da ihracatın artırılması gerektiğini ifade etmiştir.

Johansen eşbütünleşme analizini kullanan Yanar ve Kerimoğlu (2011) Türkiye’de enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari işlemler açığı ilişkisini Türkiye’nin 1975 ile 2009 yılları arasındaki verilerle GSYİH, cari açık, enerji tüketimi değişkenlerini kullanarak yapmışlardır. Çalışma sonucunda elde ettikleri bulgulara göre GSYİH, cari işlemler açığı ve enerji tüketimi arasında pozitif yönlü bir etkileşim olduğunu ifade etmişlerdir. Yanar ve Kerimoğlu’na göre enerji ithalatında meydana gelen artışlar, büyümeyi de artıracaktır. Cari işlemler açığında meydana gelen değişim büyümeyi etkileyecektir.

Reel döviz kuru, reel faiz oranı ve İMKB verilerini aylık olarak kullanan Peker ve Hotunluoğlu (2009) Türkiye’de cari açığın nedenlerini Türkiye’nin 1992:01 ile 2007:12 yılları arasındaki ilişkiyi vektör otoregrasyon modeli (VAR) analiz yöntemiyle incelemişlerdir. Yapılan çalışma sonucunda Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığının öncelikle döviz kuru, faiz oranı ve İMKB’de ortaya çıkan değişimlere karşı duyarlı olduğu bulgusu elde edilmiştir. Aslında bu sonucun ekonomi çevrelerinin cari işlemler açığına ilişkin sahip olduğu genel öngörüyle de uyumlu olduğunu söylemişlerdir. Bu çalışmanın, söz konusu makroekonomik sorunu çözümlenmede, reel döviz kuru ve reel faiz oranlarının birer politika seçeneği olarak tercih edilebileceğine dair önemli kanıtlar içerdiğini gözlemlemişlerdir.

Atış ve Saygılı (2014) yılında yapmış oldukları çalışmada Türkiye’de cari açığın belirleyicilerini 1998:1 ile 2013:1 yılları arasındaki Krediler, bütçe açığı, dış ticaret hadler, para arzı, reel kur, reel faiz oranı ve büyüme oranı üç aylık verilerini baz alarak VECM analiz yöntemini kullanarak incelemişlerdir. Sonuç olarak Cari açık değişkeni ile bunun belirleyicileri arasında kısa ve uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ancak ilgili değişkenlerden sadece büyüme oranı ve dış ticaret hadlerini temsil eden değişkenlerin katsayıları beklenen yönde bir katkı sağlarken, istatistiki olarak da anlamlı bulmuşlardır. Buna göre, dış ticaret hadlerindeki 1 birimlik artış, cari açığı 0,26 birim arttırırken; büyüme oranındaki 1 birimlik artış, cari açığı 0,49 birim arttıracağını tespit etmişlerdir.

Erdoğan ve Bozkurt (2009) Türkiye’de cari açığın belirleyicileri üzerine yapmış oldukları çalışmalarını varil başına dolar cinsinden petrol fiyatları, M2 (Para arzı), ihracatın ithalatı karşılama oranı, enflasyon, enflasyon belirsizliği, döviz kuru, döviz kuru belirsizliği, doğrudan yabancı yatırımların GSYİH içindeki payı aylık verilerini kullanarak yapmışlardır. Yöntem olarak ise MGARCH modelini kullanmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre; Diagnostik testler açısından modellere ilişkin tahmin sonuçları değerlendirildiğinde, CCC modelinin diğerlerine göre daha iyi performans gösterdiği gözlemlenmiştir. Standart hatalara ilişkin grafiksel görünüm, Q-Q grafikleri, Q ve Q² testleri açısından CCC modeline ilişkin sonuçların yorumlanabilir nitelikte olduğunu ortaya koymuşlardır. Aynı zamanda varyans eşitliğinde katsayıların toplamının birden küçük olması, durağanlık şartının sağlandığını tespit etmişlerdir. Bu nedenle tahmin sonuçları CCC modeli açısından değerlendirilmiştir. Model’den elde edilen koşullu korelasyonlara göre, en yüksek korelasyon değeri ihracatın ithalatı karşılama oranına, ikinci yüksek değer, petrol fiyatlarına ait olduğunu gözlemlenmiştir.

Peker (2009) 1992 ile 2007 dönemini ele alan çalışmasında Türkiye’de cari açık sürdürülebilir mi? Sorusuna cevap bulabilmek için yapmış olduğu amprik çalışmasını ihracat (EXt) ve ithalat (IMt) serilerine ilişkin aylık veri setini kullanarak gerçekleştirmiştir. Yöntem olarak ise Husted tarafından geliştirilen dönemlerarası denge modelini kullanmıştır. Elde edilen bulgulara göre: Eş-bütünleşme katsayısı olan b, 0,8926 olduğunu tespit etmiştir. Bu katsayının birden küçük çıkması ekonominin döviz kazanımlarının döviz giderlerinden az olduğunu gösterdiğini belirtmiştir. Dolayısıyla ihracat, ithalatın belli bir kısmını karşıladığının göstergesidir. Bu ise, Türkiye’de cari işlemler açığının ancak düşük düzeyde sürdürülebilir olacağı anlamını taşıdığını gözlemlenmiştir.

Erbaykal (2007) Türkiye’de ekonomik büyüme ve döviz kurunun cari açık üzerinde etkili olup olmadığını inceleyen çalışmasını Türkiye’nin 1987:01 ile 2006:03 yılları arasında GSYİH, reel efektif döviz kuru, cari işlemler dengesi aylık verilerini kullanarak gerçekleştirmiştir. Yöntem olarak Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik analizini kullanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre; hem ekonomik büyümeden hem de döviz kurundan cari açığa doğru bir nedensellik tespit etmiştir.

Bu sonuç cari açığın nedenselliği için ortaya atılan iki görüşün de geçerli olduğunu belirtmiştir. Cari işlemler açığı hem büyümeden kaynaklanan talep artışından etkilenmekte hem de sıcak para özelliğine sahip kısa vadeli sermaye hareketlerinin belirlediği döviz kurundan etkilendiğini gözlemlemiştir. Bu sonuçlar ışığında Türkiye'nin cari işlemler açığı sorunuyla mücadele edebilmesi için yüksek ve istikrarsız ekonomik büyüme yerine sürdürülebilir ve istikrarlı bir ekonomik büyüme ivmesi kazanmasının yanında YTL'nin aşırı değerlenmesine sebep olan sıcak para akımlarını kontrol edici politikalar uygulaması gerektiği söylemiştir. Politika uygulayıcılarının makroekonomik politikaları belirlerken Türkiye ekonomisindeki kırılganlığın doğurduğu riskleri göz önünde bulundurmaları gerektiğini tespit etmiştir.

Türkiye'de cari işlemler açığının belirleyicileri üzerine yapmış oldukları çalışmalarında Yılmaz ve Akıncı (2012) Türkiye'nin 1980 ile 2010 yılları arasındaki Ulusal gelir, dışa açıklık, enflasyon oranı, reel faizler, döviz kuru, para arzı, doğrudan yabancı yatırımlar ve bütçe açığı değişkenlerini kullanmışlardır. Yöntem olarak ise EKK analizi, Granger nedensellik ve Johansen eşbütünleşme analizi modellerini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda elde edinilen bulgulara göre; EKK tahmin sonuçlarına göre cari açıklar ile ulusal gelir, dışa açıklık, enflasyon oran, reel faizler, döviz kuru, para arz, doğrudan yabancı yatırımlar ve bütçe açığı arasında anlamlı ilişkiler bulmuşlardır. Analizlerde ulusal gelir, para arzı ve doğrudan yabancı yatırım değişkenleri hariç olmak üzere diğer değişkenlerin işaretleri beklentiler doğrultusunda çıktığını, Johansen eşbütünleşme testi kullanılarak cari açıklar ile diğer makroekonomik değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiler iki değişkenli olarak araştırmışlardır. Buna göre, cari açıklar ile ulusal gelir, reel faiz oranı, döviz kuru ve doğrudan yabancı yatırımlar arasında uzun dönemli bir ilişki bulmuşlardır. Değişken çiftleri arasındaki nedensellik ilişkileri Granger nedensellik testi ile sınanmış ve şu bulgulara ulaşmışlardır. Cari işlemler açığı ile enflasyon oranı ve doğrudan yabancı yatırımlar arasında karşılıklı bir nedensellik olduğunu tespit etmişlerdir. Cari işlemler açığı ile ulusal gelir, dışa açıklık, döviz kuru ve para arzı arasında ise tek yönlü ve bu değişkenlerin cari açığın nedeni olduğu şeklinde bir Granger nedensellik ilişkisi bulunduğunu gözlemlemişlerdir.

Bayrak ve Esen (2012) bütçe açıklarının cari işlemler dengesi üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalarında Türkiye'nin 1975 ile 2010 yılları arasındaki Bütçe dengesi ve cari işlemler açığı yıllık verilerini baz alarak gerçekleştirmişlerdir. Yöntem olarak ise Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme modelini kullanmışlardır. Çalışmanın sonucuna göre; Bütçe açıkları ile cari işlem açıkları arasında bir ilişkinin varlığına ve bütçe açıklarının cari işlemler açığına neden olduğuna işaret etmişlerdir. Buna göre, bütçe açıklarının ekonomide sadece iç dengeyi değil, aynı zamanda dış dengeyi de etkilediği ve dolayısıyla, Türkiye'de dış açıkları gidermede maliye politikasının etkili olabileceğini belirtmişlerdir. Bu nedenle bütçe dengesi üzerinde sağlanan başarıların iki açık arasındaki nedensellik ilişkisi sayesinde cari işlemler açığı üzerinde de etkili olabileceğini gözlemlemişlerdir.

Uygur (2012) Türkiye'de cari işlemler açığı tartışması üzerine yapmış olduğu çalışmasını Türkiye'nin 1989 ile 2003 yılları arasındaki cari açık, mal dış ticaret açığı, ithalat oranları ve reel kur endeksi verilerini baz alarak gerçekleştirmiştir. Yöntem olarak zamanlararası optimizasyon yaklaşımı, optimizasyon yaklaşımı modellerini kullanmıştır. Çalışma sonucunda şu bulgulara ulaşılmıştır; Türkiye'de cari işlemler açığı yükseldiğinde daha çok tüketim malları ithalatı yükseliyor, yani özel tasarruf azalıyor. Diğer yandan da ithalat yoluyla yatırım yükseliyor. Başka ülke verileri gibi Türkiye verileri de beklenen bir ekonometrik sonuç veriyor ve optimizasyon yaklaşımının temel bir önermesini doğrulamıyor. Bu durumda bu yaklaşımın politika önermelerini de sorgulamak gerektiğini, sonra Türkiye'de cari işlemler açığının sürdürülebilir olma koşullarını makro muhasebe yoluyla hesaplanması gerektiğini belirtmiştir. Hesaplamalardan çıkan sonuçta ise; Türkiye'nin bugünün koşullarında cari işlemler açığı konusunda dikkatli olması gerektiğini tespit etmiştir.

Türkiye'nin 1992:1 ile 2012:3 yılları arasındaki cari işlemler açığı (CA) ve bankacılık sektörü kredi hacmi artış hızı (KH) verilerini kullanarak kredi hacmi artışının cari açığa etkisini araştıran Göçer, Mercan ve Peker (2013) çoklu yapısal kırılmalı zaman serisi analizi yöntemini kullanarak şu bulgulara ulaşmışlardır; Yurtiçi toplam kredi hacmi artışıyla cari işlemler açığı arasında, eşbütünleşmenin

varlığı tespit etmişler ve yurtiçi kredi hacmindeki artışın, cari işlemler açığını arttırıcı bir faktör olduğu görmüşlerdir. Hata düzeltme modelinde ise, uzun dönemde birlikte hareket eden seriler arasında kısa dönem sapmalarının ortadan kalktığı gözlemlenmiştir.

Erkılıç (2006) Türkiye’de cari işlemler açığının belirleyicileri üzerine yapmış olduğu çalışmasını Türkiye’nin 1980 ile 2005 yılları arasında Cari denge, dış ticaret haddi, E15 büyüme oranı, dünya faiz oranı, reel efektif döviz kuru, yurtiçi büyüme oranı, net uluslararası rezervler ithalat oranı, kamu kesimi borçlanma gereği üç aylık verilerini baz alarak gerçekleştirmiştir. Yöntem olarak Yapısal modeller, VAR modellerini kullanmıştır. Çalışma sonucuna göre; yurtiçi üretimin verimlilik artışının sağlanması, rekabet gücü yüksek sektörlerle odaklanması benzeri mikro ekonomik; ekonomik istikrar, sürdürülebilir büyüme hedefi, enerji bağımlılığının olabildiğince azaltılması gibi makroekonomik ve yapısal tedbirlere öncelik vererek cari işlemler açığına önlem almak gerektiğini tespit etmiştir.

Telatar (2011) Türkiye’de cari işlemler açığının belirleyicileri ve cari işlemler açığı-krediler ilişkisini inceleyen çalışmasında Türkiye’nin 2003-I ile 2010-IV yılları arasında Kredi artışlarının GSYİH’ya oranı ve cari açığın GSYİH’ ya oranı üç aylık verilerini baz alarak oluşturmuştur. Yöntem olarak Granger nedensellik testini kullanmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre; Krediler ile cari işlemler açığı arasındaki nedensellik ilişkilerini belirlemeye yönelik olarak yapılan testler, toplam kredilerden cari işlemler açığına doğru anlamlı bir nedensellik ilişkisinin olmadığını, ancak tüketici kredilerinden cari işlemler açığına doğru pozitif bir nedensellik ilişkisinin var olduğunu gözlemlenmiştir. Söz konusu bulgunun, Türkiye ekonomisinde tüketici kredilerindeki artışın cari işlemler açığını güçlendirdiğini; başka deyişle, cari işlemler açığının esas kaynaklarından birisinin tüketim amacıyla kullanılan krediler olduğunu tespit etmiştir.

Türkiye’de cari işlemler açığı, reel döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen Çiftçi (2013) çalışmasında Türkiye’nin 2001:1 ile 2012:3 yılları arasında Cari işlemler açığı, sabit fiyatlarla gayrisafi yurt içi hasıla ve ÜFE bazlı reel efektif döviz kurları üç aylık veri setlerini kullanmıştır. Yöntem

olarak Johansen eşbütünleşme analizini kullanmış ve yapılan analizler sonucunda cari açığın GSYİH ve reel döviz kurundaki değişmelerin Granger nedeni olduğuna ilişkin bulgulara ulaşmıştır.

Bolat, Belke ve Aras (2011) Türkiye’de ikiz açık hipotezinin geçerliliği üzerine yapmış oldukları çalışmalarında Türkiye’nin 1998:1 ile 2010:4 yılları arasında cari işlemler açığı oranı, bütçe açığı oranı, reel döviz kuru endeksi ve iç borçlanma senedi faiz oranı verilerini baz almıştır. Model olarak Sınır testi yöntemini kullanmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre; Uzun dönemde bütçe açığı ve cari işlemler açığı arasında bir ilişkinin olmadığını fakat kısa dönemde bu iki açık arasında kuvvetli bir pozitif ilişki bulunduğunu gözlemlemişlerdir. Bütçe açığındaki %1’lik artış, kısa dönemde cari işlemler açığında %0,18’lik artış meydana getirdiğini belirtmişlerdir. Bulgular, kısa dönemde ikiz açık hipotezinin geçerli olduğunu savunan Keynesyen yaklaşımı desteklerken uzun dönemde ise ikiz açık hipotezini reddeden Ricardocu denklik hipotezini desteklediğini tespit etmişlerdir.

Türkiye’de dış ticaret hadlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisini inceleyen Oktar ve Dalyancı (2012) çalışmalarını Türkiye’nin 2004:01 ile 2011:11 yılları arasında dış ticaret hadleri ve cari işlemler dengesi aylık verilerini kullanarak gerçekleştirmişlerdir. Yöntem olarak Kointegrasyon analizi, granger nedensellik testi ve VAR analizini kullanmışlardır. Elde edilen bulgulara göre; Türkiye ekonomisi için uzun dönemde, dış ticaret hadlerinden cari işlemler açığına doğru, aynı yönlü bir kointegrasyon ilişkisinin söz konusu olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle, Türkiye ekonomisinde dış ticaret hadlerinin iyileştirilmesine yönelik ekonomi politikaları, uzun dönemde hem cari işlemler açığını hem de ekonomik büyümeyi olumlu etkileyebileceğini tespit etmişlerdir.

Bayrak (2011) Türkiye’de cari işlemler açığı ve cari işlemler açığını etkileyen faktörlerin ekonometrik analizini inceleyen çalışmasında Türkiye’nin 1995 ile 2010 yılları arasındaki GSYİH büyüme oranları, ara mal ithalatı, ihracatın ithalatı karşılama oranı, para arzı (M2) ve petrol fiyatları değişkenlerini kullanmıştır. Yöntem olarak VAR modelinin uygulandığı çalışmanın sonucuna göre; Türkiye’de GSYİH büyüme oranlarının, ara mal ithalatının ve petrol varil fiyatlarının artması

durumunda cari işlemler açığında artış eğilimi gösterdiği gözlemlenmiştir. Ülkemizde cari işlemler açığının kaçınılmaz bir şekilde yıllar itibariyle artış göstermesini engellemek için daha akılcı yabancı sermaye stratejileri geliştirilmeli ve ithalata bağlı büyüme politikasından derhal vazgeçilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Türkiye’de cari işlemler açığını etkileyen faktörleri inceleyen Koşan (2009) çalışmasını Türkiye’nin 1998 ile 2008 yılları arasında Cari açık, GSYİH ve aramal ithalatı üç aylık verilerini baz alarak oluşturmuştur. Model olarak Granger nedensellik analizi ve ARDL sınır testi analizini kullanmıştır. Yapılan çalışmanın sonucunda, Türkiye’de özellikle son 25 yılda uygulanan ithalata dayalı büyüme politikalarının aramal ithalatını tetikleyerek, cari işlemler açığının artmasına sebep olduğuna karar verilmiştir. Bununla birlikte cari işlemler açığı artarken bu değişkenle çift yönlü ilişkili olduğu belirlenen GSYİH artmakta ve Türkiye ekonomisi, gerçekte büyümediği halde, ihracatına bağlı olarak yaptığı ithalatla büyüyormuş görüntüsü çizdiği belirtilmiştir.

Bektaş (2007) Türkiye’de cari işlemler açığı ve cari açıkların sürdürülebilirliği üzerine yapmış olduğu çalışmasında Türkiye’nin 1987:1 ile 2007:1 yılları arasındaki gayri safi milli hasıla, özel nihai tüketim harcamaları, kamu harcamaları, gayri safi sabit sermaye yatırımları ve net dış faktör gelirleri üç aylık değişkenlerini baz almıştır. Yöntem olarak Dönemlerarası yaklaşım analizinin kullanıldığı çalışmanın sonuçlara göre Türkiye’nin dönemlerarası bütçe kısıtı yabancı sermaye akımlarının devamlılığı koşuluyla yerine getirilebileceği belirtilmiştir. Uygulanan politikaların değişmemesi koşuluyla, Türkiye ekonomisinin dönemlerarası bütçe kısıtını sermaye akımlarının devamı yoluyla sağlayabildiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda yabancı sermaye akımlarının kesintiye uğraması durumunda Türkiye’nin bir ödeyebilirlik sorunuyla karşılaşabileceği tespit edilmiştir.

Telatar (2007) Türkiye’de cari işlemler açığı ve belirleyicileri üzerine yaptığı çalışmada Türkiye’nin 1980-2005 ile 1991:4-2005:4 yılları arasındaki cari işlemler açığı, TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru, büyüme oranı, aylık ağırlıklandırılmış mevduat faiz oranları, yabancı doğrudan yatırımlar, dış borç stoku, gayri safi sabit sermaye oluşumu ve konsolide bütçe açığı yıllık ve üçer aylık verilerini baz almıştır.

Yöntem olarak korelasyon, Granger nedensellik ve VAR modelleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre; olarak Türkiye ekonomisinin karşı karşıya olduğu yüksek oranlı cari işlemler açığı sorununun kısa vadeli önlemlerle çözülebilecek bir sorun olmadığı gözlemlenmiştir. Bu sorunu çözmek için öncelikle mevcut üretim yapısında değişikliğe gidilmesi gerektiği belirtilmiştir. İthal girdiye dayalı üretim yerine, yerli hammadde ile rekabet gücü yüksek sektörlerde üretim yapılmasını öngören ekonomik tedbirlere öncelik vererek cari işlemler açığına uzun vadede çözüm bulunabileceği tespit edilmiştir.

Yapraklı (2010) Türkiye’de esnek döviz kuru rejimi altında dış açıkların belirleyicileri üzerine yapmış olduğu çalışması 2001:3 ile 2009:6 yıllarını kapsamaktadır. Reel bütçe açığı, reel para arzı ve reel efektif döviz kuru değişkenlerinin kullanıldığı çalışmada sonuç olarak esnek döviz kuru rejimi altında Türkiye’nin dış ticaret açıklarını etkileyen temel faktörlerin, bütçe açığı ve para arzı olduğu tespit edilmiştir. Bütçe açığı hem kısa hem de uzun dönemde dış açığı pozitif yönde etkilerken, para arzı kısa dönemde pozitif, uzun dönemde ise negatif olarak etkilediği belirtilmiştir.

2.4.2. Diğer Ülke Uygulamaları

Cural (2010) gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler açığının 1980 sonrası dönemde gelişimi ve finansmanını 1980 ile 2009 yılları için incelemiştir. Özel yabancı sermaye yatırımları, dış borçlanma ve rezerv varlıkların gelişimi verileri baz alınarak yapılan çalışmada model olarak oransal analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre; Bir taraftan uluslararası özel yabancı sermaye yatırımları ve cari işlem fazlalarında görülen azalma, diğer taraftan borçlanma maliyetlerindeki artışın GOÜ’ler için dış finansman kaynaklarının maliyetini arttıracığını tespit etmiştir. Bu ekonomik ortamda GOÜ’lerin cari işlem açıklarını dış kaynak sağlayarak finanse etmesinin zorlaşacağını, bu durumda dış finansman kaynaklarının azalması yurtiçi yatırımların azalması gerekliliğini ya da yurtiçi tasarrufların arttırılması gerekliliğini ortaya çıkaracağını gözlemlemiştir. Bu nedenle ekonomik büyümeye zarar vermeden yurtiçi tasarrufları arttırıcı politikaların uygulanmasının önem taşıdığını belirtmiştir.

Freund (2005) 25 sanayileşmiş ülke için sanayileşmiş ülkelerde cari işlemler açığı üzerine yapmış olduğu çalışma 1980 ile 1997 yıllarını kapsamaktadır. Model olarak zaman serisi ve panel veri analizi yönteminin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre; büyüme oranındaki artışın tüketim harcamalarını arttırdığını ve tasarruf oranlarını daralttığı dolayısıyla tüketim artışının cari işlemler açığında artışa neden olduğunu tespit etmiştir.

Cari işlemler açığının belirleyicilerini 28 OECD ülkesi için inceleyen Kesikoğlu, Yıldırım ve Çeştepe (2013) 1999 ile 2009 yıllarını kapsayan çalışmalarında yöntem olarak panel veri analizini kullanmışlardır. Ekonomik büyüme, faiz oranı, bütçe açığı ve döviz kuru değişkenleri baz alınarak yapılan çalışmanın sonuçlarına göre; , ele alınan dönem ve ülke grubu için cari işlemler açığının en önemli belirleyicisi kendisi olarak görüldüğünü belirtmişlerdir. Büyüme, bütçe açığı ve faiz oranı değişkenleri ile cari işlemler açığı arasında bir ilişki olduğu tespit etmişlerdir. Teorik çerçevede ortaya konulan yaklaşımlar incelendiğinde büyüme, bütçe açığı, döviz kuru ve faiz oranı değişkenlerinin cari işlemler açığı sorununun çözümünde politika aracı olarak kullanılabileceği ileri sürülmüştür. Ampirik analiz sonucunda, söz konusu değişkenlerden döviz kuru hariç diğerleri ile cari işlemler açığı arasında bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç, bu değişkenlerin politik ve ekonomik karar alma birimleri tarafından dikkate alınabileceğinin bir göstergesi olarak kabul etmişlerdir.

Ağayev (2013) eski Sovyet ülkelerinde cari hesap dengesi belirleyicileri ve petrol zenginliğinin neden olduğu farklılıklar üzerine yapmış olduğu çalışma 1995 ile 2010 yıllarını kapsamaktadır. Bütçe dengesi, ticaret hadleri, yatırımlar, finansal gelişmişlik düzeyi, dış borç stoku, demografik özellikler, ekonomik büyüme ve gelişmişlik düzeyi, doğal kaynak zenginliği ve döviz kuru değişimi değişkenleri kullanılarak yapılan çalışmada Panel sabit etkiler yöntemi ve ikiz açıklar hipotezi model olarak kullanılmıştır. Elde edinilen bulgulara göre; CAB (cari hesap dengesi), petrol ve doğalgaz bakımından zengin olmayan ülkelerde kendi gecikmesinden önemli derecede etkilenir. Bu ülkelerde CAB'ın güçlü bir atalet ve sürdürülebilirlik özelliğine sahip olduğunu, petrol ve doğalgaz bakımından zengin ülkelerde ise böyle bir ilişkinin, petrol fiyatlarındaki yüksek dalgalanmalar nedeniyle söz konusu

olmadığını belirtmiştir. Petrol ve doğalgaz bakımından zengin ülkelerde ticaret haddindeki ve doğal kaynak gelirlerindeki değişimler CAB değişmelerinin önemli belirleyicileridir. Diğer ülkelerde ise, bu değişkenlerdeki değişmelerin herhangi bir açıklayıcılık gücü yoktur. İkiz açıklar hipotezi doğal kaynak zengini olmayan CIS ülkeleri için desteklenmektedir. Benzer şekilde dış borç stokundaki artış da bu ülkelerde CAB'ı pozitif yönde etkilemektedir. Fakat doğal kaynak bakımından zengin olan CIS ülkelerinde dış borç stokunun CAB'ı etkilemediğini tespit etmiştir.

Bayraktutan ve Demirtaş (2011) 19 gelişmekte olan ülke için gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler açığının belirleyicileri üzerine yaptıkları çalışma 1980 ile 2006 yıllarını kapsamaktadır. Model olarak panel veri analizi yönteminin kullanıldığı çalışma Büyüme oranı, nispi gelir, yatırımlardaki artış, dünya faiz oranı, dünya büyüme oranı, dış ticaret hadleri, dışa açıklık oranı ve para politikası araçları verileri kullanılarak yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre; GSYİH yıllık değişiminin, yatırımlar ve nispi gelirin uzun dönemde cari işlemler açığı üzerinde belirleyici olduğunu tespit etmişlerdir. Buna göre, büyüme oranının, nispi gelirin ve yatırımlardaki artışın, cari işlemler açığını artırıcı yönde etkilediğini belirlemişlerdir. Dünya faiz oranları ve dünya büyüme oranının da cari işlemler açığı üzerine belirleyici bir rol oynadığı, söz konusu değişkenlerdeki artışın, gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler açığını kısıtıcı etkide bulunduğunu gözlemlemişlerdir. Dış ticaret hadleri ve dışa açıklık oranının da cari işlemler açığı üzerinde etkili değişkenler olduğunu tespit etmişlerdir. Para politikası araçlarının ise cari işlemler açığı üzerinde çok etkili olmadığını saptamışlardır.

Debelle ve Faruqee (1996) 21 sanayileşmiş ülke için cari işlemler açığının belirleyicilerini yatay kesit verileri ve panel data yöntemlerini kullanarak analiz etmişlerdir. 1971 ile 1993 yıllarını kapsayan çalışmada Reel döviz kuru, büyüme oranı ve bağımlılık oranı verileri baz alınmıştır. Elde edilen bulgulara göre Ülkenin gelişmişlik derecesi ve demografik faktörler, cari işlemler pozisyonu üzerinde etkili olduğunu gözlemlemişlerdir. Reel döviz kurlarındaki değişimler ile konjonktürel dalgalanmaların cari işlemler açığı üzerinde anlamlı etkilerini tespit etmişlerdir.

Chinn ve Prasad (2000) 18 sanayileşmiş ve 71 gelişmekte olan ülkede cari işlemler açığının belirleyicilerini panel veri analizi ile test etmişlerdir. 1971 ile 1995 yıllarını kapsayan çalışmada Bütçe dengesi, başlangıçtaki net yabancı varlık pozisyonu, finansal derinlik derecesi, dış ticaret hadleri, bağımlılık oranı ve büyüme oranı değişkenleri baz alınmıştır. Elde edinilen bulgulara göre; orta vadeli dönemde kamu bütçe dengesi ve net yabancı varlık stoku ile cari işlemler açığı arasında pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkeler arasında yapılan analiz sonucunda söz konusu ülkelerde finansal derinleşme ile cari işlemler açığı arasında negatif bir ilişkinin varlığı belirlenirken, dışa açıklık oranı ile cari işlemler açığı arasında pozitif bir ilişkinin varlığı tespit etmişlerdir.

Ganioğlu (2012) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde finansal krizlerin belirleyicileri olarak hızlı kredi genişlemeleri ve cari işlemler açığı üzerine yapmış olduğu çalışması 1970 ile 2008 yıllarını kapsamaktadır. Sistemik bankacılık krizi, enflasyon, cari işlemler dengesi, kişi başına milli gelir büyümesi, para arzı, geniş para arzı, GSYİH büyüme oranı, bankacılık sektörü tarafından verilen yurtiçi krediler ve reel faiz oranı değişkenleri baz alınarak yapılan çalışmada model olarak panel logit veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre; hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler dengesizliklerinin ve kredilerdeki gelişmelerin finansal kriz olasılığını artırma konusunda güçlü olduğunu belirlemiştir. Diğer taraftan, gelişmiş ülkelerde kredilerdeki gelişmelerin, gelişmekte olan ülkelerde ise cari işlemler açığının finansal kriz olasılığını istatistiki olarak daha güçlü bir şekilde artırdığı gözlemlenmiştir.

Calderon, Chong ve Loayza (2002) cari açığın belirleyicilerini 44 gelişmekte olan ülke için inceledikleri çalışma 1966 ile 1994 yıllarını kapsamaktadır. Tasarruflar, yatırımlar, gelir, dışa açıklık oranı, reel efektif döviz kuru, dış ticaret hadleri, sanayileşmiş ülkelerin büyüme oranları ve uluslararası faiz oranlarının veri olarak kullanıldığı çalışmada model olarak GMM (Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi) dinamik panel veri yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre; büyüme oranındaki artış dolayısıyla yatırımların tasarruflardan daha çok artmasının cari işlemler açığını artırdığı, sanayileşmiş ülkelerin büyüme oranındaki artışın, gelişmekte olan ülkelerin cari işlemler açığını azaltıcı yönde etkide bulunduğu, kamu

ve özel sektör tasarruf oranlarındaki değişikliklerin cari açığa küçük miktarda bir daralmaya sebep olduğunu gözlemlemişlerdir.

Göçer, Mercan ve Hotunluoğlu (2012) OECD 15 ülke için 1976 ile 2011 yıllarını kapsayan çalışmada cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini yatay kesit bağımlılığı altında çoklu yapısal kırılmalı panel veri analizi yöntemiyle incelemiştir. Yıllık mal ve hizmet ihracatı ve yıllık mal ve hizmet ithalatı verilerinin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre; Söz konusu ülkelerde, cari işlemler açığının uzun dönemde, zayıf formda sürdürülebilir olduğunu gözlemlemişlerdir. Bu ülkelerde cari açığın, ilerleyen yıllarda yeni ekonomik krizlere sebep olmaması için ulusal ve uluslararası karar vericilerin gerekli önlemleri almaları büyük önem taşıdığını belirtmişlerdir.

Aristovnik (2007) 17 orta doğu ve kuzey Afrika ülkeleri için 1971 ile 2005 yıllarını kapsayan çalışmada cari işlemler açığının kısa ve orta vadeli belirleyicilerini dinamik panel veri yöntemleri ile analiz etmiştir. Büyüme oranı, kamu harcamaları, dışa açıklık oranı ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının veri olarak kullanılmıştır. Sonuç olarak söz konusu ülkelerde büyüme oranı, kamu harcamaları, dışa açıklık oranı, doğrudan yabancı sermaye yatırımları cari işlemler açığını artırıcı yönde etkide bulunurken, yatırımlar, OECD ülkeleri büyüme oranı ve nisbi gelir, cari işlemler açığını azalttığını tespit etmiştir.

Kanada için dış ticaret hadleri ile cari işlemler açığı arasındaki ilişkiyi inceleyen Bouakez ve Kano (2004) yöntem olarak VAR modelini kullanmışlardır. 1962 ile 2001 yıllarını kapsayan çalışmada Dış ticaret hadleri ve reel döviz kurları üç aylık değişkenleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Dış ticaret hadlerindeki değişmelerle cari işlemler hesabı arasında anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmişlerdir.

Cari işlemler açığını gelişmiş 6 ülke için inceleyen Chowdhury-Gadzinski ve Hoffmann (2004) yöntem olarak Markov Switching Modelini kullanmışlardır. 1850 ile 2000 yıllarını kapsayan çalışmada Bütçe dengesi, kişi başına düşen milli gelir ve yatırım oranları verileri kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre; Bütçe dengesi ile cari işlemler dengesi arasında doğru yönlü bir ilişki olduğunu gözlemlemişlerdir.

Cari işlemler hesabındaki istikrarsızlıkların daha çok cari işlemler açıklarından, ayarlamaların ise cari işlemler fazlasından kaynaklandığını tespit etmişlerdir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan toplam 79 ülkede ulusal para cinsinden borçlanabilme, dalgalı döviz kuru, parasal kredibilite ve finansal gelişmenin cari işlemler açıkları üzerinde meydana getirdiği etkileri inceleyen Özmen (2004) model olarak yatay kesit veri analizini kullanmıştır. Ulusal para cinsinden borçlanabilme derecesi, finansal gelişme hızı, döviz kurları ve uluslararası ticaretin açıklık derecesi verileri baz alınarak yapılan çalışmanın sonuçlarına göre; Dalgalı döviz kuru ile cari işlemler açıkları arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunduğunu gözlemlemiştir. Ekonominin uluslararası ticarete açıklık derecesi ile cari açıklar arasında ters yönlü bir ilişkinin söz konusu olduğunu belirlemiştir. Parasal kredibilite ve finansal gelişmenin cari işlemler açıkları üzerinde oluşturduğu net etkinin önemsiz kabul edilebilecek kadar az olduğunu tespit etmiştir.

Edwards (2001) 120 gelişmekte olan ülkenin cari işlemler açığında meydana gelen değişiklikleri, sabit etkiler modeli (FEM), yapısal model tahmini ve probit yöntemi yardımıyla incelemiştir. 1970 ile 1998 yıllarını kapsayan çalışmada dış ticaret hadleri, büyüme oranları ve yatırım harcamaları değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre; büyük miktardaki cari işlemler açığını eninde sonunda kaçınılmaz olarak ülke ekonomisini bir ekonomik kriz ile karşı karşıya getireceğini belirtmiştir. Cari işlemler açığının azaltılmasının ekonomik büyüme üzerinde önemli bir negatif etki oluşturmazken, toplam yatırımlar üzerinde azaltıcı bir etki meydana getireceğini tespit etmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ ANALİZİNDE KULLANILACAK ZAMAN SERİSİ TESTLERİNİN METODOLOJİSİ

3.1. Augmented (Genişletilmiş) Dickey-Fuller (1979, 1981 ADF) Birim Kök Testi

İktisadi teori açısından birim kök varlığının testi, iktisadi denge analizi ile yakından ilişkilidir. Denge, değişme eğiliminin olmadığı bir durumu ifade ettiğinden, denge ilişkisinin istatistiksel tanımı durağanlık anlamına gelmektedir. Bir değişkenin durağan olup olmadığını veya durağanlık derecesini belirlemede kullanılan en geçerli yöntem birim kök testidir. Zaman serisinin birim kök içerip içermediğine bakılarak serinin durağanlığı test edilir (Çabuk ve Balcılar, 1998).

Birim kökün varlığını ortaya çıkarmak için yapılan yol gösterici ilk çalışmalar; Fuller (1976), Dickey ve Fuller (1979) ile Dickey ve Fuller (1981) tarafından yapılmış çalışmalardır (Koşan, 2009:42).

Durağanlık testi, serilerin birim kök içerip içermediğinin test edilmesidir. Bu çalışmada kullanılan verilerin birim kök içerip içermediği ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller) testi kullanılarak araştırılmıştır. Serilerin durağanlık sınaması için Augmented Dickey-Fuller (ADF) testinde sabitsiz, sabitli ve trendli bir süreç izlenir. Buna göre seri trendli bir süreçte durağan hale gelmişse, diğer süreçler izlenmeksizin bu değer esas alınır. Seri durağan hale gelmemişse, sabit terimli, bunda da durağanlık sağlanamamışsa, sabit terimsiz sınama yapılır ve bu süreç sonucunda seriyi durağan hale getiren değer baz alınır (Enders, 1995:256).

Dickey ve Fuller (1979) testinde, karar kriteri olarak t-istatistiğinin sapmalı olması nedeniyle τ (tau) adı verilen düzeltilmiş bir t tablosu oluşturulmuş ve bu tablonun kullanılmasının zorunlu olduğunu belirtmişlerdir. Dickey ve Fuller (1979) tarafından tablo haline getirilen kritik değerler üç genel model için oluşturulmuştur (Aktaş, 2009:38).

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.1)$$

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \gamma y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.2)$$

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \alpha_2 t + \gamma y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.3)$$

(3.1) numaralı model sabit terim ve trend değişkenin ikisini de içermemekte, (3.2) numaralı model sadece sabit terimi içermekte, (3.3) numaralı model ise hem sabit terimi hem de trend değişkeni içermektedir.

Dickey ve Fuller (1979)' a göre hata terimi; ortalaması sıfır ve normal dağılımlı olan, sabit bir varyans ve otokorelasyon içermeyen stokastik bir yapıdadır. Yani hata terimi, beyaz bir gürültü (white noise) olarak kabul edilmektedir. Hata teriminin beyaz bir gürültü olarak tanımlanmadığı durumlarda ise, birim kökün varlığını tespit edebilmek için Genişletilmiş Dickey ve Fuller (1981) testi önerilmiştir. Bu testte, modele otokorelasyonu ortadan kaldırabilmek için bağımlı değişkene ait gecikme değerleri dahil edilmiştir. Dickey ve Fuller (1979)'da oluşturulan denklemler, Genişletilmiş Dickey ve Fuller (1981) testinde (3.4), (3.5) ve (3.6) numaralı denklemler haline gelmektedir (Ergül, 2009:109).

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (3.4)$$

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (3.5)$$

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \alpha_2 t + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (3.6)$$

(3.4), (3.5) ve (3.6) numaralı regresyon denklemlerindeki γ durağanlık testine konu olan değişkeni, Δ :birinci derece fark operatörünü, ε_t hata terimini, t trend

değişkeni, y_{t-i+1} gecikmeli fark terimlerini ifade etmektedir. Genişletilmiş Dickey ve Fuller testi bu denklemlerin En Küçük Kareler Yöntemi ile tahmin edilerek γ 'ın tahmin ve standart hatasının bulunmasına dayanmaktadır. Test sonucunda elde edilen t değeri, Dickey ve Fuller tablosundaki değerler ile karşılaştırılarak $\gamma = 0$ hipotezi test edilmektedir. Oluşturulan hipotezler; $H_0 = \gamma = 0$ ve $H_1 = \gamma < 0$ şeklindedir.

Testlerdeki en küçük kareler tahmin edicisi, normal dağılıma uymadığı için t ve F dağılımı geçerli olamamakta ve bu nedenle Dickey ve Fuller (1981)

çalışmalarında, H_0 ' in reddedilebilmesi için t istatistiği yerine, $\tau = \frac{\hat{y}}{s_{\hat{y}}}$ ile gösterilen

τ (tau) test istatistik değerini kullanmışlardır. Regresyonda bir sabit ve trend yoksa (τ), sabit varsa trend yoksa (τ_{μ}), sabit ve trend aynı anda varsa (τ_t) değişik değerler almaktadır (Yıldız ve Aksoy, 2014:8-9). Oluşturulan hipotezlerin testleri sonucunda; boş hipotezin (H_0) reddedilmesi yani alternatif hipotezin (H_1) kabul edilmesi, y_t serisinin birim kök içermediğinin ve dolayısıyla durağan olduğunun kanıtıdır.

Ekonometri paket programları, Genişletilmiş Dickey-Fuller yani ADF testi için test edilen seriye ait ADF test istatistiğini vermektedir. Bilgisayar programlarıayrıca, Mac-Kinnon tarafından hesaplanmış olan %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağan olup olmadığına karar vermemizi sağlayan Mac-Kinnon kritik değerlerini de vermektedir. ADF test istatistiği bu değerlerle karşılaştırılarak herhangi bir zaman serisinin durağan olup olmadığına karar verilebilmektedir (Bozok, 2008:96).

Ekonometrik çalışmalarda durağan olmayan zaman serilerinin kullanılması sorunlara neden olabilmektedir. Bu nedenle durağan olmayan serilerin durağan hale getirilmesi gerekmektedir. Durağan olmayan zaman serilerinin durağan hale getirilmesi için fark alma, filtreleme, trendden arındırma, logaritma alma gibi yöntemler kullanılmaktadır (Işığışok, 1994:48).

3.2. Markov Rejim Değişim Modelleri

Markov rejim değişim modeli, üç gelenek üzerine kuruludur. Bunlardan birincisi, sistemin değişkenlerinin ilişkisinin analizi ile sisteme etki eden yeniliklerin dinamik yayılımı için olan yapı yani doğrusal zamanla değişmeyen VAR modelidir. İkincisi Baum ve Petrie (1966) ile Baum ve diğ. (1970) tarafından tanıtılan, Markov zincirlerinin olasılıksal fonksiyonları için temel istatistiksel teknikler ve Pearson (1894)'a atfedilen normal dağılımların karması ile Blackwell ile Koopmans (1975) ve Heller (1965)'a kadar geriye giden gizli Markov zinciri modelidir. Üçüncüsü Goldfeld ve Quandt (1973) tarafından sunulan Markov değişim regresyon modelleri ile Markov değişim regresyon modellerinin istatistiksel analizine yönelik Baum ve diğ. (1970) fikirlerine dayanan Lindgren (1978) çalışmasıdır. Zaman serileri bağlamında ise MS modelinin tanıtılması, Hamilton'ın 1988 ve 1989 çalışmaları ile olmuştur. Ayrıca egzogen rejim üreten bir sürece bağlı olan bir Gaussian VAR süreci olarak Markov rejim değişim modelleri, Tjøstheim (1986) tarafından tanıtılan çifte stokastik süreçler kavramı kadar durum uzay modelleri ile de yakından ilişkilidir (Krolzig, 1997, 1998).

MS –VAR üzerine yapılan çoğu çalışmada, Krolzig (1997) tarafından geliştirilen yaklaşım örneğinin farklı rejimlerde aynı gecikme uzunluklarının kullanılması, geçiş olasılıklarının sabit olması, BLHK temelli EM algoritması gibi ya tamamen ya da ufak değişikliklerle kullanılmıştır (Bildirici ve Bozoklu 2010:6).

Rejim değişim modelleri içinde yer alan markov rejim değişim modeli, Hamilton'un (1989) çalışmasından sonra iktisatta sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Markov rejim değişim modelleri, ekonomik değişkenlerin farklı konjontür içindeki davranışlarını konu alan modelleme tipi olup etkin tahmin edicilerin elde edilmesine imkân vermektedir. Doğrusal olmayan zaman serisi tekniklerine bağlı rejim değişim modellerinin bir zaman serisi üzerindeki asimetrik etkilerin, zaman serisinin olasılıklı bir yapısı biçimiyle oluşturulmasına dayandırılmaktadır (Hamilton, 1994). Buradaki asimetrik etkiler bir birbirinin tersi ekonomik hareketler olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, genişleme, daralma, büyüme ve küçülme şekillerindeki hareketler farklı rejimler olarak adlandırılmaktadır. (Kök, Kahyaoğlu; 2007:323-325).

Markov rejim değişim modellerinin temel özelliği, bir ekonomik süreçte ortaya çıkan değişimlerin çok değişkenli analizine imkân vermektedir. Genel olarak ekonomik konjonktürün analizinden hareketle, zaman serilerinin stokastik sürecindeki ortak rejim değişimleri analiz edilmektedir (Aydın ve Kara 2008:12).

Çalışmada Markow Rejim Değişimi Modellerin kullanılması tercih edilmiştir. MS modelleri SETAR, TAR ve STAR modelleri gibi diğer rejim değişim modellerinin ötesinde herhangi bir zaman diliminde hangi rejimde bulunduğunun olasılığını vermektedir (Açıkgöz, 2008: 142). Ayrıca MS modelleri farklı rejim özelliklerine göre verilerin dalgalanma özellikleri hakkında araştırmacılara bilgi sunduğu gibi dalgalanmaların dönüm noktaları ve dalgalanma fazlarında bulunan süre hakkında bilgi vermektedir (Altug & Bildirici, 2010: 3-4).

Markov rejim değişim modelleri (Markov switching autoregressive, MS-VAR) konjonktür dalgalarını analiz etmek amacıyla Hamilton (1989,1990,1994,1996), Kim ve Nelson (1998), Krolzig (1997,1998,2000,2001) tarafından ele alınmıştır. Hamilton (1989) 2 rejimli MS-AR(p) modelini;

$$y_t = \begin{cases} \phi_{1,0} + \phi_{1,1}y_{t-1} + \dots + \phi_{1,p}y_{t-p} + \varepsilon_t & \text{eğer } (s_t = 1) \\ \phi_{2,0} + \phi_{2,1}y_{t-1} + \dots + \phi_{2,p}y_{t-p} + \varepsilon_t & \text{eğer } (s_t = 2) \end{cases} \quad (3.7)$$

$$y_t = \phi_{0,s_t} + \phi_{1,s_t}y_{t-1} + \dots + \phi_{p,s_t}y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (3.8)$$

Şeklinde kurulmuştur. İfadede yer alan $\phi_{1,j}$ ve $\phi_{2,j}$ her bir rejime ait otoregresif gecikme parametrelerini, s_t her bir rejimin aldığı değeri, p modelin otoregresif derecesini, ε_{it} $iid(0, \sigma_1^2)$ ve $\sigma_1^2 < \infty$ göstermektedir (Mohd ve Zaid, 2006:57; Fallahi ve Rodriguez, 2007:5). Rejimler, Markov rejim değişim modelini sağlayan gözlenemeyen rejim değişkeni tarafından belirlenir. Rejim, önceki değerine ve dönüşüm olasılıklarına bağlı olarak değişiklik göstermekte olup (Chang ve Hu, 2009:1256-1257);

$$Pr(S_t = j | S_{t-1} = i) = P_{1j} \geq 0 \quad (3.9)$$

şeklinde yazılabilir. Burada $i, j = 1, 2, \dots, k$, k farklı olası rejimi, P_{ij} de rejim i 'den rejim j 'ye geçiş olasılığını göstermekte olup;

$$\sum_{j=1}^k Pr(S_t = j | S_{t-1} = i) = 1 \quad (3.10)$$

şeklindedir. Rejim değişkeninin rejimler arasındaki geçişi Markov modeliyle kontrol edilmektedir. Bu model aşağıdaki gibi ifade edilmektedir;

$$P[a < y_t \leq b | y_1, y_2, \dots, y_{t-1}] = P[a < y_t \leq b | y_{t-1}] \quad (3.11)$$

Eğer bir değişken Markov modelinden çıkmışsa, bütün hesaplamamız gereken gelecek dönem rejim içinde verilecek olan şimdiki dönem ve dönüşüm olasılığıdır (Hamilton, 1994: 679; Owen, 2004: 9);

$$P = \begin{bmatrix} P_{11} & \dots & P_{1k} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ P_{k1} & \dots & P_{kk} \end{bmatrix} \quad (3.12)$$

Örneğin t zamanında her rejimin olasılığı vektör $\pi_t = (P_1, P_2, \dots, P_k)$ tarafından belirlenirse, sonra $t + 1$ zamanında her rejimin olasılığı $\pi_{t+1} = P' \pi_t$ tarafından belirlenir. Durağan Markov rejim değişim modeli için, $\pi = P' \pi$ gibi ergodik olasılık vektörü mevcuttur. Ergodik olasılık vektörü, her rejimin koşulsuz olasılığı olarak işlem görebilmektedir.

M-boyutlu zaman serisi vektörü $y_t = (y_{1t}, \dots, y_{mt})'$, $S_t \in \{1, \dots, k\}$ üzerinde koşullu olarak tanımlanmaktadır (Hamilton, 1998);

$$P(y_t | Y_{t-1}, X_t, s_t) = \begin{cases} f(y_t | Y_{t-1}, X_t, \theta_1) & \text{eğer } s_t = 1 \\ f(y_t | Y_{t-1}, X_t, \theta_m) & \text{eğer } s_t = k \end{cases} \quad (3.13)$$

Rejim değişkeni s_t ve θ_m parametre vektörü rejim k 'de gösterilmekte, $P(y_t | Y_{t-1}, X_t, s_t)$ içsel değişkenlerin olasılık yoğunluk fonksiyonunun vektörünü temsil etmekte, $y_t = (y_{1t}, \dots, y_{mt})'$ fonksiyonu, $Y_{t-1} = \{y_{t-i}\}$ işleminin öncesine koşullu olduğu, $X_t = \{x_{t-i}\}$ 'de dışsal değişkenleri ifade etmektedir (Owen, 2004:7). Modelin her rejiminde doğrusal olduğu varsayılmıştır. $s_t = k$. Konuyu dağıtmamak adına otoregresif modellere ve gelişme modeli olarak beyaz gürültü modelini ele alırsak $\varepsilon_{it} \text{ iid}(0, \sigma_1^2)$;

$$y_t = n_k + a_{k1}y_{t-1} + \dots + a_{kp}y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (3.14)$$

Yukarıdaki gibi ilerleyen modeller zaman serilerinin rejim kaymalarını müteakip bir yumuşak geçişini belirlemektedir. Aksine, zaman serilerinde koşullu modelde ortalama kaydığı zaman ilk ve son olarak bir sıçrayış gerçekleşmektedir (Ferrara, 2003:374-376).

$$y_t - m(s_t) = A_1(s_t)(y_{t-1} - m(s_{t-1})) + \dots + A_p(s_t)(y_{t-p} - m(s_{t-p})) + u_t \quad (3.15)$$

Eğer y_t 'nin stokastik modeli, gözlenemeyen rejim s_t üzerinde koşullu olarak tanımlandıysa, veri üreten mekanizmanın tam tanımı, rejimi oluşturan stokastik modelin açıkça belirtilmesini ister (Bildirici ve Bozoklu, 2007;5-6);

$$Pr(s_t|Y_{t-1}, S_{t-1}, X_t, \rho) \quad (3.16)$$

Bu ifade rejim değişkeninin, $S_{t-1} = \{s_{t-j}\}_{j=1}^{\infty}$, geçmişi gözlenemez fakat gözlemlerde bulunabilir ve r vektörü rejim oluşturan modelin parametrelerini içermektedir. Modeller, rejim oluşturan stokastik model varsayımlarına göre birbirinden ayrılmaktadır. Ergodik Markov zinciri tarafından türetilen gözlenemeyen rejim değişkeni, dönüşüm olasılıklarıyla açıklanmakta ve $\sum p_{ij} = 1$ ve $\forall i, j \in \{1, \dots, k\}$ (Fallahi ve Rodriguez, 2007:7-8).

$$p_{ij} = Pr(s_{t+1} = j | s_t = i) \quad (3.17)$$

şeklinde tanımlanmaktadır.

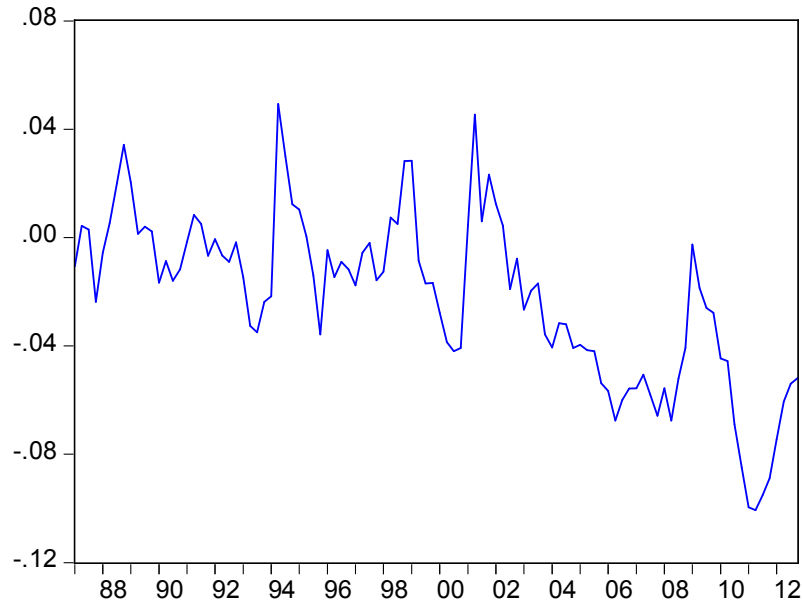
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ REJİM DEĞİŞİMİNE YÖNELİK UYGULAMA

4.1. VERİ VE AMPİRİK SONUÇLAR

Bu çalışmada Türkiye'nin 1987:Q1 ve 2012:Q4 dönemine ait cari işlemler açığının gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı serisi kullanılmıştır. Seri Tramo-Seats yöntemine göre mevsimsellikten arındırılmıştır. Veri seti Türkiye İstatistik Kurumu Veri tabanından elde edilmiştir. Markov rejim değişim modeliyle elde edilen rejim değişim olasılıkları grafiği ile karşılaştırılma yapılarak konunun daha iyi anlaşılması amacıyla cari işlemler açığının gayrisafi yurt içi hasılaya oranının analiz periyodu içerisindeki gelişimi Şekil 4.1'de verilmiştir. Şekil 4.1'de cari işlemler açığının gayrisafi yurtiçi hasılaya oranının analiz periyodu içerisindeki gelişiminin zaman içinde azaldığı gözlenmektedir. 1994 ve 2001 ve 2008-2009 arası yıllarında gözlenen artışlar karşılaştırıldığında gelişimdeki bu ani artışların giderek azaldığı görülmektedir.

Şekil 4.1: Cari İşlemler Açığının Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya Oranı

Tablo 4.1: CA/GDP Değişkenine ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Değişim Katsayısı	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera]
CA/GDP	104	-0.021962	0.031178	1.4196	-0.03311	2.907	1.944 [0.378]

Not: Değişim katsayısı standart sapmanın ortalamaya oranıdır. Köşeli parantez olasılık değerinin göstermektedir.

Tanımlayıcı istatistiklere göre oynaklığın göstergesi olan standart sapma değeri CA/GDP oranında oldukça düşüktür. Ayrıca değişken oranının olasılık dağılımdaki asimetriyi gösteren çarpıklık katsayısı dikkate alındığında CA/GDP oranı sola çarpıktır. Dağılım eğrisinin kuyruk dağılımını gösteren basıklık katsayısına göre ise CA/GDP oranının basık olduğu görülmektedir. Boş hipotezinde normal dağılımın olduğu Jarque-Bera testinin test istatistiğinin göre olasılık değerleri göz önüne alınırsa CA/GDP'nin normal dağılıma uyduğu sonucu gözlenmektedir.

4.2. ADF Birim Kök Testi Uygulaması

Değişkenlere MS-VAR yöntemi uygulanmadan önce birim kök sorunundan arındırılması gerekmektedir. Bu amaçla [Dickey ve Fuller \(1979, 1981, ADF\)](#) tarafından geliştirilen birim kök testi yapılmıştır. Sonuçların yer aldığı Tablo 1'de değişkenlerin düzey değerlerinde birim kök taşıdığı, bu yüzden birinci farklarını olarak analize devam edilmesi gerektiği görülmektedir. I sabit terimi, A otoregresif katsayıları, H varyansı olmak üzere alternatif modeller kurulabilmektedir. Bu çalışmada MSIAH (Markov Swicthing Intercept Autoregressive Heteroscedasticity) modeli kurulmuş kısaca MS olarak gösterilmiştir. Cari açık oranına uygulanan rejim değişim modeli ile ilgili ampirik çalışmalar için [Fallahi ve Rodriguez'e \(2007\)](#) bakılabilir.

Tablo 4.2: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzye Değeri			Birinci Fark		
	Sabitsiz	Sabitli	Sabit+Trend	Sabitsiz	Sabitli	Sabit+Trend
CA/GDP	-1.005 (0)	-2.512(0)	-2.0308 (0)	-10.482 (0)*	-10.442 (0)*	-10.388 (0)*

Not: Parantez içindeki değerler SIC kriterine göre seçilen gecikme uzunluklarını ve gecikme uzunluklarının sıfır olması durumunda Dickey-Fuller test sonuçlarını göstermektedir. ADF testi için %5 güven aralığında Mac Kinnon(1996) kritik değerleri sabit terimsiz model için -1.9439, sabit terimli model için -2.889, sabit terim ve trendli model için -3.458'tür. *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyesinde serilerin durağan oldukları dereceyi göstermektedir.

Uygun otoregresif kök (AR) uzunluğunun belirlenebilmesi için alternatif otoregresif kökler kullanılmış ve bu gecikme uzunlukları arasından Schwarz Bilgi Kriterine (SCI) göre optimal otoregresif kök uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir.

Tablo 4.3: Rejim Sayısının Belirlenmesi ve Test İstatistikleri

Rejim Sayısı	Log Olabilirlik	LR Doğrusallık	Davies	AIC	SC
MS(2)	287.882	21.9263 (0.00)	0.00	-5.5075*	-5.3273*
MS(3)	291.382*	23.1924 (0.00)	0.00	-4.1824	-3.7392
MS(4)	273.937	23.9136 (0.00)	0.00	-4.0073	-3.1849

Not: AIC Akaike bilgi kriterini, SC Schwarz bilgi kriterini, LR olabilirlik oranını ifade etmektedir.

LR (olabilirlik oranı) doğrusallık ve Davies test istatistiklerine göre bütün rejimler doğrusal olmayan ve asimetrik bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte AIC ve SC test istatistiklerinin en küçük ve log olabilirlik oranının en büyük olduğu rejimin tercih edilmesi gerekmektedir. Üç rejim için log olabilirlik oranının en yüksek olmasına rağmen Akaike ve Schwarz kriterleri iki rejimin olduğu modeli göstermektedir. Bu nedenle cari işlemler açığının gayrisafı yurtiçi hasılaya oranının iki rejimde geçiş yaptığı varsayılacaktır. Davies asimetri testi ile ilgili detaylı bilgi Davies (1977, 1987) ve Garcia ve Perron (1996) bulunabilir.

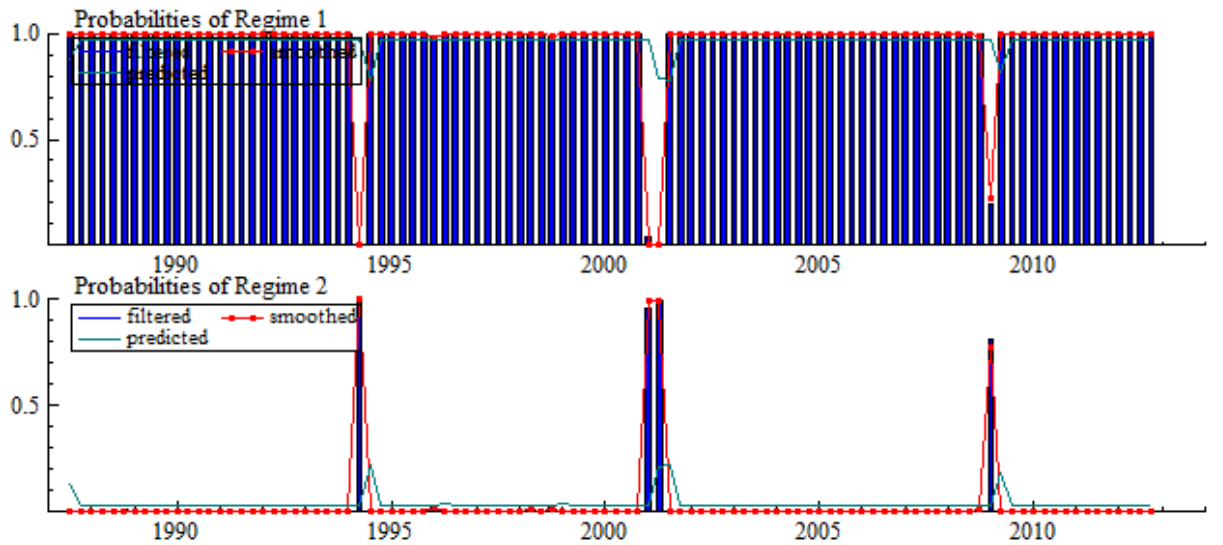
Buna göre 11 numaralı denklem kullanılarak MS(2)-AR(1) modeli sonucunda elde edilen geçiş olasılıkları matrisi Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4.4: Rejim Geçiş Olasılıkları Matrisi

	Daralma Rejimi	Genişleme Rejimi
Daralma Rejimi	0.0287	0.9713
Genişleme Rejimi	0.2175	0.7825

Geçiş olasılıkları matrisine göre genişleme rejiminin uzunluğu 4.459 çeyrek (1.14 yıl), daralma rejiminin uzunluğu ise yaklaşık olarak 1.02 çeyrek (0.257 yıl) sürmektedir. Yine geçiş olasılıkları matrisine göre resesyondan çıkış hızı aynı zamanda genişlemeye giriş hızı 34.84 çeyrek (8.71 yıl) resesyona giriş hızı aynı zamanda genişlemeden çıkış hızı 1.27 çeyrek yani (0.31 yıl) olarak gözlenmiştir.

Şekil 4.2: MS(2)-AR(1) Modeline Göre Yumuşatılmış ve Filtrelenmiş Rejim Olasılıkları

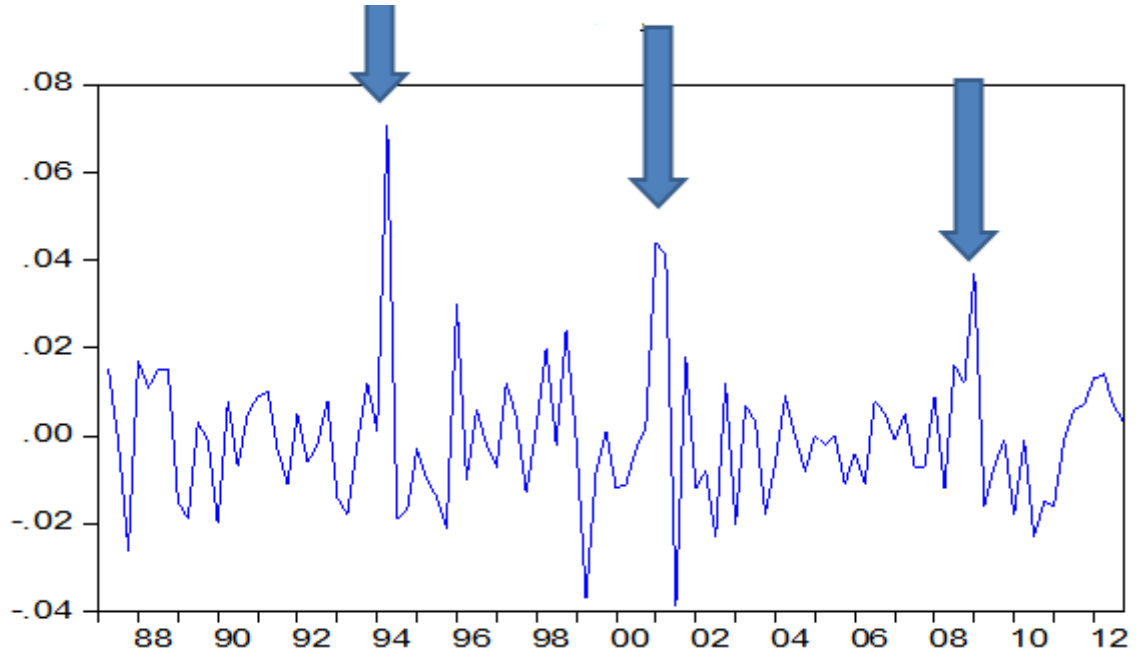

Ekonominin genişleme rejiminde geçirdiği süre daralma rejiminde geçirdiği süreye göre daha uzundur ki zaten bu beklenen bir durumdur. Dolayısıyla, ekonomide genişleme ve daralma arasında bir asimetri olduğu görülmektedir. Yukarıdaki Grafik 4.2’de görüldüğü gibi Türkiye’de cari işlemler açığı 1994, 2001 ve 2008-2009 arası dönemde daralma rejiminde bulunuyor. Diğer yıllarda ise genişleme rejiminde bulunmaktadır. Daralma rejiminde bulunulan yıllar Türkiye’de krizlerin yaşandığı ve ekonominin durgun olduğu yıllardır. Türkiye’de 1990’lı ve 2000’li yıllarda yaşanan ekonomik krizlerin oluşmasında en etkili faktör, sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle beraber ülkeye giren sıcak paradır. 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan krizler öncesinde cari işlemler açığının bir önceki yıla göre aşırı büyüdüğü gözlenmektedir. Yukarıdaki Grafik 4.2’de görüldüğü gibi Türkiye 2005, 2006, 2007 ve 2009-2010 arası dönemde genişleme rejiminde bulunuyor. Söz konusu yıllarda Türkiye de cari işlemler açığının Gayri Safi Milli Hasılaya oranı yüksek seyretmesine karşın Türkiye bir kriz yaşamamıştır.

Türkiye’ye 2007’de de, 2001 krizi sonrası uygulanmaya başlayan yüksek faiz düşük kur politikasının etkisiyle ki “yükselen piyasa ekonomileri” diye adlandırılan ülkeler içine en yüksek reel faizi Türkiye’nin verdiği bilinmektedir. Arada kısa süreli kesintiler olmasına rağmen, 2001-2007 arası toplam talepte ve ekonomik büyüme de meydana gelen genişleme süreci söz konusu politikanın bir sonucudur. 2003-2005 arası sıcak para, 2006-2007 arasında ise doğrudan yabancı yatırımlar ve özellikle de özel sektörün dış borçlanması dolayısıyla Türkiye ye önemli ölçüde dış kaynak girişi söz konusu olmuştur. Yüksek reel faiz, özel sektörün TL kredilerinden kaçınarak yurt dışından dövizle borçlanma yolunu seçmesine yol açmıştır. 2007 sonlarında ABD’de başlayan ve 2008’in ikinci yarısına geldiğimizde ise giderek yayılma eğilimi gösteren küresel kriz Türkiye’nin daralma rejimine girmesine neden olmuştur. 2008 başından itibaren ise doğrudan yabancı yatırımlarda yavaşlama eğilimi göze çarpmıştır. Ayrıca, kriz öncesi dönemde, dış ticaret açığının Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın % 6’sına ulaştığı görülmüştür. Bütün bu faktörlerinde etkisiyle, Türkiye ekonomisi 2008’in üçüncü çeyreğinde, bir önceki çeyreğe göre % 7’lik bir küçülme yaşamıştır. Küresel krizin etkisiyle dış talepte meydana gelen daralma azalan yurt içi taleple birleşince üretimde ve istihdamda keskin bir düşüşler meydana gelmiştir.

Dünya da küresel krizin etkisiyle 2009 yılında büyüme hızı eksilere dönerken, Grafik 4.2'den de görüldüğü gibi Türkiye'nin de, 2008 üçüncü çeyreğinden itibaren daralma rejimine girdiği görülmektedir. 2009'un ikinci çeyreğinden itibaren ise krizin etkisi azalırken üretim artmaya başlamış ve grafikten de görüldüğü gibi Türkiye tekrar genişleme rejimine girmiştir.

Şekil 4.3: Olası Muhtemel Rejim Geçişleri

Değişkenin birinci farkını alıp bir önceki grafikte karşılaştırdığımızda olası muhtemel rejim geçişlerini görebilmekteyiz.

SONUÇ

Uzun yıllardan beri cari işlemler açığıyla mücadele eden Türkiye’de iktisat literatüründe bu amaçla birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada ise Türkiye’nin Ocak 1987-Nisan 2012 döneminde trendden arındırılmış cari işlemler açığının gayrisafi yurtiçi hasılaya oranının gösterdiği asimetrik davranışlar araştırılmıştır. Dickey ve Fuller (1979, 1981, ADF) tarafından geliştirilen birim kök testi sonuçlarına göre cari açığın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı serisi düzeyinde durağan olmamakla beraber birinci farkında durağandır. Konjonktür dalgalarını analiz etmek amacıyla Hamilton (1989) ve Krolzig (1997,1998) tarafından geliştirilen Markov rejim değişim modeli aracılığıyla ele alınan dönem içerisinde cari işlemler açığı oranının gösterdiği rejim değişiklikleri tespit edilmiştir. Buna göre cari işlemler açığı 1994, 2001 ve 2008-2009 arası dönemde daralma rejimi verirken bu dönemlerden dışında sürekli genişleme rejiminde bulunmuştur. Cari işlemler açığının 1994-2001 ve 2008-2009 arası dönemde daralma rejimi vermesi krizlerden kaynaklanmaktadır. Bu rejim değişikliklerinin yaşandığı kriz dönemlerine yönelik iktisadi nedenlere baktığımızda 1994 ve 2001 finansal krizlerinde baskılanan döviz kurunun, para ikamesinin ve bankacılık kesiminde baş gösteren kırılğan yapının krizi tetiklediği görülmektedir. Her iki kriz döneminde de resmi reel döviz kuru ile cari döviz kuru arasındaki farkın yüksek olduğu TL’nin dolar karşısında aşırı değerlenmesi Öte yandan, cari işlemler açığının GSMH’ya oranı oldukça yüksek olduğu gözlenmektedir. 1994-2001 krizlerinde devletin mali disiplini sağlayamaması ve döviz kurunu baskılamasıyla kriz kaçınılmaz olmuş ve kur patlaması yaşanmıştır. Döviz kurunda yaşanan bu artışın ithalatı pahalılaştırması beraberinde ihracatı da pahalılaştırmış ve sonuç olarak cari işlemler açığının daralmasına neden olmuştur. 1994 ve 2001 krizlerinde cari açığıdaki bu daralma ekonomideki daralmadan dolayı meydana gelmiştir.

2008 -2009 yıllarında yaşanan kriz ise ABD’de 2007 sonlarında konut sektöründe baş gösterip 2008’de kendisini küresel çapta hissettiren ve 2009’un ikinci çeyreğine kadar devam etmiş ve tüm ülkeler için önemli ölçüde üretim kayıpları yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye’de büyüme hızı küresel krizin etkisiyle 2007 yılında düşme sinyali vermiş ve 2008’in ilk yarısında ise kuvvetli bir düşüş yaşanmıştır. 2008’in ikinci yarısına geldiğimizde ise giderek yayılma eğilimi

gösteren küresel kriz Türkiye'nin daralma rejimine girmesine neden olmuştur. 2008'in başında doğrudan yabancı yatırımlardaki yavaşlama ve kriz öncesi dönemde dış ticaret açığındaki artış göze çarpmaktadır. Türkiye ekonomisi 2008'in üçüncü çeyreğinde, bir önceki çeyreğe göre % 7'lik bir küçülme yaşamıştır. Küresel krizin etkisiyle dış talepte meydana gelen daralma azalan yurt içi taleple birleşince üretimde ve istihdamda keskin bir düşüşler meydana gelmiştir. 2008-2009 küresel kriz döneminde cari işlemler açığının daralma rejimi vermesi ihracat pazarlarımızdaki talep daralmasından kaynaklanmaktadır. Bu da Türkiye'nin hem ihracatını ve hem de ithalatını azaltmıştır.

Türkiye'de cari işlemler açığı kriz dönemleri haricinde sürekli genişleme rejiminde bulunmaktadır. Cari işlemler açığının gelişimi incelendiğinde iç tasarrufların yatırımları karşılayamamasının cari işlemler açığı üzerinde olumsuz etki yarattığı görülmektedir. Kamu, firmalar ve kişilerden oluşan iç tasarrufların ülkenin kendi yatırımlarıyla karşılanamaması durumunda dış borçlanma yoluna gidilmektedir. Dış borçlanma ve artan faiz yükü gider dengesini bozmakta ve cari işlemler açığının genişlemesine neden olmaktadır. Enerji giderlerinin de önemli bir paya sahip olduğu cari işlemler açığının yaklaşık %80'inin enerji ithalatından kaynaklandığı görülmektedir. Bu oranın çok yüksek olduğu ve bir an önce enerjide yerli üretim alanında yapısal önlemlerin alınması gerekliliği göze çarpmaktadır. Ayrıca sanayi üretiminin ithal edilen girdilerle yapılıyor olması ithalatla ihracatın birbirine bağımlı olduğunu göstermektedir. Bu durum ise Türkiye'nin büyüme stratejisini değiştirmedikçe cari açık sorununun devam edeceğini göstermektedir.

Türkiye'de cari işlemler açığıyla mücadelede büyümeye devam ederken ithalatı azaltıcı, özellikle ara malı üretimini arttırıcı politikaların uygulanması, iç tasarrufların arttırılması, TL'nin diğer paralar karşısında değer kazanmasının önlenmesi, ihracatı teşvik edecek, ithalatı azaltacak gerçekçi bir kur politikasının uygulanması, enerji tasarrufunun yapılması ve sanayide mikro yapısal önlemlerin alınması gerekmektedir. Uzun vadede ise nükleer enerjiden rüzgâr enerjisine kadar birçok yenilenebilir enerji alternatifini hayata geçirerek kendi kendine yeten bir ülke durumuna gelmelidir.

KAYNAKÇA

AĞASLAN, Erkan (2008), “Türkiye’de Cari Açıkların Boyutları ve Sürdürülebilirliği”, **Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.**

AKAT, Asaf Savaş (2004), “**Ödemeler Dengesi Yazıları**”, İstanbul Bilgi Üniversitesi, <http://akat.bilgi.edu.tr/others/0408-disacik-2.pdf> (04.06.2014).

AKBAŞ, Y. VE ŞENTÜRK, M. (2013), “Türkiye’nin İthalat ve İhracat Bağımlılığı: Seçilmiş Ülke Örnekleri Üzerine Ampirik Bir Uygulama”, **Ege Akademik Bakış**, Cilt 13, sayı:2 Nisan, 2013, ss. 195-208.

ALKİN, Kerem (2005), “Kriz Muhabbetleri, Popülizm ve Politik Kararsızlık”, (Çevrimiçi)
http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=19418&HTP_KOD=8 , (Erişim Tarihi: 08.06.2014).

ALTUĞ, S. ve BİLDİRİCİ, M. (2010), “Business cycles around the globe: A regime switching approach”, **International Business Cycle-Linkages, Differences and Implications, Budapeşte.**

AYDIN, Üzeyir ve **KARA**, Oğuz (2012) “Türkiye’de Döviz Kuru-Enflasyon Etkileşiminin Para Politikası Üzerine Etkileri”, **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar**, Cilt:49, Sayı:572, s. 23-45.

BAYRAK, Gökhan (2011), “Türkiye’de Cari Açık ve Cari Açığı Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.**

BEKTAŞ, Volkan (2007), “Cari İşlemler Dengesi ve Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Türkiye uygulaması” , **Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.**

BİLDİRİCİ, M. ve BOZOKLU Ü., (2007), “ Bireysel Beklentiler ve Çoklu Ekonomik Denge: Markov Geçiş Modeli” **8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, İnönü Üniversitesi**, ss:1-10.

BİLDİRİCİ, M. ve BOZOKLU, Ü. (2010) “Beklentilerin ekonomi üzerindeki etkileri: MS-VAR yaklaşımı”, **TÜSİAD-KOÇ University Economic Research Forum, Working Paper**, 1019.

BOZOK, Sabriye (2008), “Türkiye’nin Cari Açıkları Çerçevesinde Sermaye Hareketlerinin Analizi”, **Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.**

CHANG, T. ve **J-L. HU** (2009), “Incorporating a Leading Indicator into the Trading Rule Through the Markov-switching Vector Autoregression Model” **Applied Economics Letters**, 16(12), 1255 – 1259.

ÇABUK, Altan, ve **BALCILAR M.**, (1998) “What Does A Unit Root Mean? The Statistical and Economic Interpretation Of Unit Root Processes With A Survey Of Unit Root Test”, **Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences, Cukurova University, Special Issue on Econometrics**, 8, 289-332.

ÇEKİM, Erender (2009), “Türkiye’de Cari Açık Sorunu”, Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.**

DEMİR, Murat (2013), “Enerji İthalatı Cari Açık İlişkisi, VAR Analizi ile Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi / Journal of Academic Researches and Studies** Yıl 5 - Sayı 9 – Kasım 2013

EĞİLMEZ, Mahfi (2006), “2006’dan 2007’ye Türkiye Ekonomisi”, **Radikal Gazetesi**, (31.12.2006).

EĞİLMEZ, Mahfi (2006), “Cari Açık Nedir”, **Radikal Gazetesi**, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=205170> (17.03.2014).

EĞİLMEZ, Mahfi ve **KUMCU**, Ercan (2004), “Ekonomi Politikası”, 1.Baskı, **İstanbul: Remzi Kitabevi.**

EKİNCİ, M.Behzat (2004), “Gelişmekte Olan Ülkelerin Hizmet Ticaretindeki Yeri ve Türkiye; Hizmet Ticaretinde Türkiye’nin Stratejik Sektörlerine İlişkin Değerlendirmeler”, **Dış Ticaret Dergisi.**

ENDERS, Walter (1995), **Applied Econometric Time Series**, Birinci Baskı, Wiley.

ERÇEL, Gazi, (2006) “Büyüme ve Yapısallaşan Cari Açık”, **Vatan Gazetesi**, (18.12.2006.).

ERDOĞAN, Seyfettin ve **BOZKURT**, Hilal (2009), “Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri: MGARCH Modelleri İle Bir İnceleme”, **Maliye Finans Yazıları**. 23:84, Temmuz.

ERGÜL, Nuray (2009), “Ulusal Hisse Senetleri Piyasasında Etkinlik”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, s. 109.

ERKİLİÇ, Serdar (2006), “Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri”, **Uzmanlık Yeterlilik Tezi**, Ankara.

FALLAHİ, F. ve **RODRİGUEZ G.**, (2007), “Using Markov-Switching Models to Identify the Link Between Unemployment and Criminality”, **University of Ottawa, Faculty of Social Sciences, Working Paper:#0701E**, 1-53.

FALLAHİ, F. ve **RODRİGUEZ G.**, (2007), “Using Markov-Switching Models to Identify the Link Between Unemployment and Criminality”, **University of Ottawa, Faculty of Social Sciences, Working Paper:#0701E**, 1-53.

FERRARA, L. (2003), “A Three-Regime Real-Time Indicator for the US Economy”, **Economics Letters**, 80(3), 373-378.

GÜNÇAVDI, Öner, **KÜÇÜKÇİFCİ**, Suat ve **ÜNGÖR**, Murat (2008), “Cari Açıklar ve Türkiye Ekonomisinin Artan Döviz İhtiyacı”, **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları**. 3:1-2, 2008, 57 84.

HAMILTON, J. D. (1994), “Time Series Analysis, Chapter 22, Princeton University Press: Princeton”, **New Jersey**.

İŞİGİÇOK, Erkan (1994), Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi, 1.Baskı, **Bursa Uludağ Üniversitesi Basım Evi**.

KALKAN, Sarp (2011), “Cari İşlemler Açığında Neler oluyor? Bu Defa Farklı mı, Yoksa Aynı mı?”, <http://www.tepav.org.tr/upload/files/12983606669>. **Cari İşlemler Açığında Neler Oluyor.pdf**, [İndirme Tarihi:08.05.2014].

KARABULUT, Gökhan ve **DANIŞOĞLU** Ayşe Çelikel. “Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Büyümesini Etkileyen Faktörler”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. 8:1 , 2006, 47-63.

KARLUK, Rıdvan (2003), “Uluslararası Ekonomi: Teori ve Politika”, İstanbul: **Beta Basım Yayım Dağıtım**, s. 452.

KOŞAN, Naime İrem (2009), “Türkiye’de Cari Açığı Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi”, **Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

KÖK, Recep, **KAHYAOĞLU**, Hakan, (2007) “Yeni Yaklaşımlar Çerçevesinde Kriz Dinamikleri Üzerine Bir İnceleme”, **Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri**, Ed. Halil SEYİDOĞLU, Rıfat YILDIZ, Arıkan Basım, İstanbul içinde, ss. 315-330.

KROLZİG, H.M. (1997), “Markov Switching Vector Autoregressions. Modelling, Statistical Inference and Application to Business Cycle Analysis”, **Berlin: Springer**.

KROLZİG, H.M. (1998), “Econometric Modelling of Markov-Switching Vector Autoregressions Using MSVAR for Ox”, **Oxford University Press**.

LABONTE, Marc (2010), “Is the U.S. Current Account Deficit Sustainable?”, **CRS Report for Congress**. April 2010, 1-13.

MİLESİ Ferretti, **GIAN** Maria ve **ASSAF**, Razin (1996), “Current-Account Sustainability”, **Princeton Studies in International Finance**. No:81, October 1996, 1-78.

MOHD, T.I. ve **ZAHİD** I. (2006), “ Modelling Exchange Rates Using Regime Switcing Models”, **Sains Malaysiana**, 35(2), 55-62.

OBSTFELD, Maurice ve **ROGOFF**, Kenneth (1994), “The Intertemporal Approach to the Current Account”, **National Bureau of Economics Research**, MA:02138, Cambridge.

OWEN, S. (2004), “ A Markov Switching Model for UK Acquisition Levels”, **University of New South Wales , School of Banking and Finance, Working Paper**, 2004-1, 1-24.

ÖZBEK, Orkun (2008), “Ekonomik Kriz Belirtisi Olarak Cari Açık-Büyüme İlişkisi”, **İzmir Ticaret Odası AR&GE Bülten**. Şubat 2008, 5-11.

PEKER, Osman ve **HOTUNLUOĞLU**, Hakan (2009) “Türkiye’de Cari Açığın Nedenlerinin Ekonometrik Analizi”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**.

ROUBİNİ, Nouriel ve **PAUL** Watchel (1998), “Current Account Sustainability in Transition Economies”, **NBER Working Paper Series**. No:6468, March 1998, 1-58.

SEYİDOĞLU, Halil (2000), “**Uluslararası Finans**”, İstanbul Güzem Can Yayınları s.42.

SEYİDOĞLU, Halil (2001), “Uluslararası Finans”, 3.b. **İstanbul: Güzem Yayınları**. 2001.

SEYİDOĞLU, Halil (2007), “Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama”, 16.Basım, **İstanbul Güzem Can Yayınları**.

ŞAHİN, Erdil, B. (2011), “Türkiye’nin Cari Açık Sorunu”, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**. Cilt 3, No 2, 2011.

TELATAR, O. Murat (2007), “Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Belirleyicileri: 1980-2005”, **Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.**

TİRYAKİ, Tolga (2002), “Cari İşlemler Hesabına Teorik Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği”, **Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Araştırma Yayınları.**

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (2005),”Ödemeler Dengesi Raporu”, **Ankara.**

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (2007), “Ödemeler Dengesi Metodolojisi ve Türkiye Uygulaması”, **Ankara.**

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (2009) “Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım ve Türkiye Uygulaması”, **Ankara, 2009.**

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (2009), “**TCMB Bülten**”, http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Bulten_Turkce 13.pdf (02.06.2014).

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (2013), “**Ödemeler Dengesi İstatistikleri'ne İlişkin Yöntemsel Açıklama**“, s. 11.

TÜRKOĞLU, Hasancan (2013), “Türkiye’de Cari Açık Sorunu: Nedenleri, Etkileri ve Uygulanabilecek Politikalar”, **İzmir Siyasal ve Ekonomik Araştırmalar Merkezi**, ocak, 2013.

YELDAN, Erinç (2003), “Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme “, 8.b., **İstanbul: İletişim Yayınları**, 2003, s. 36.

YELDAN, Erinç (2005), “Türkiye Ekonomisinde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri”, **Çalışma ve Toplum**. 4, 2005, 47-60.

YILDIRIM, Kemal ve **ÖZER**, Mustafa (2006), “İktisat Teorisi”, Eskişehir: **Anadolu Üniversitesi Yayınları**. 2006.

YILDIZ, Ayşe ve **AKSOY**, Emine Ebru (2014), “Morgan Stanley Gelişmekte Olan Borsa Endeksi ile BIST Endeksi Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisinin Analiz Edilmesi”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:28, Sayı:1

YILMAZ, Ahmet ve **KARATAŞ**, Togan (2009), “Türkiye Ekonomisinde 2001 Krizi Sonrası Süreçte Cari İşlemler Açığının Nedenleri Üzerine Bir İnceleme”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**. 27:2, 2009, 69-96.

YÜCEL, Fatih ve **YANAR** Rüstem (2005), “Türkiye’de Cari İşlem Açıkları Sürdürülebilir mi? Zaman Serileri Perspektifinden Bir Bakış”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. 14:2, 2005, 483-492.

